

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

Srovnání českého knižního trhu a knižního trhu Slovenska

Styčné body obou trhů do druhé světové války

A Comparison of the Czech Book Market and the Slovak Book Market

The Intersection of Both Markets until World War II

Bakalářská diplomová práce

Karolína Zborovská

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Olomouc 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci zpracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 29. 4. 2021

.....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Lence Pořízkové, Ph.D., za cenné rady, vstřícný přístup a čas, který mi věnovala.

Obsah

Úvod.....	6
1 Kniha na českém a slovenském území do roku 1740	9
1.1 Počátky písemnictví	9
1.2 Postavení latiny a národních jazyků	9
1.3 „Literární vakuum“ ve slovenské kultuře od 11. do 14. století a propad literatury v Čechách po husitských válkách.....	10
1.4 Vynález knihtisku.....	11
1.5 Čeští a slovenští tiskaři.....	12
1.5.1 První tiskaři	12
1.5.2 Tiskaři v 16. století.....	13
1.6 Část Uherského státu součástí Habsburské monarchie. Obchod s knihami v 16. a 17. století.....	15
1.7 Cenzura tiskáren	16
1.8 Knižní trh po roce 1648.....	17
1.9 První české a slovenské noviny	18
2 Knižní trh na českém a slovenském území před vznikem Rakouska-Uherska (1867).....	20
2.1 Vliv tereziánských a josefínských reforem.....	20
2.2 Politika merkantilismu a její vliv na knižní trh	21
2.3 Knihkupecký a knihtiskařský řád	22
2.4 České národní obrození	23
2.5 Slovenské národní obrození.....	23
2.6 Tiskaři na přelomu 18. a 19. století.....	25
2.7 Šíření českých knih v první polovině 19. století.....	26
2.8 Chybějící knihkupecká síť na slovenském území	27
2.9 Myšlenka jednotného slovanského trhu	28
2.10 Knižní trh v 50. letech 19. století	28
2.11 Knihkupci a nakladatelé od poloviny 19. století.....	29
2.12 Vliv <i>Říjnového diplomu</i> na knižní trh v 60. letech 19. století	29
3 Český a slovenský knižní trh v období Rakouska-Uherska.....	32
3.1 Po rakousko-uherském vyrovnání (1867).....	32
3.2 Vliv rakousko-uherského vyrovnání na knižní trh	32
3.3 Česká a slovenská periodika ve 2. polovině 19. století	33
3.4 Knihkupectví na slovenském území od 80. let 19. století	33

3.5	Funkce knihy na přelomu 19. a 20. století.....	34
3.6	Zájem Čechů o knihu slovenskou a německou na počátku 20. století.....	35
3.7	Knižní trh za první světové války.....	36
4	Knižní trh v období 1918–1945.....	37
4.1	Obnova institucí.....	37
4.2	Knihkupecké, nakladatelské a knihovnické spolky první republiky.....	38
4.2.1	Spolky a svazy nakladatelů a knihkupců.....	38
4.2.2	Knihovny a spolky.....	40
4.2.3	<i>Klub moderních nakladatelů Kmen</i>	40
4.3	Náklady periodik a knih v Československu. Knihkupci.....	41
4.4	Zájem Slováků o české knihy a obliba slovenských knih na českém území...	43
4.5	Šíření českých knih po Evropě. Myšlenka jednotného slovanského trhu.....	43
4.6	Legislativa a problémy s ní spojené.....	44
4.7	Obecní veřejné knihovny.....	44
4.8	Čeští a slovenští nakladatelé.....	46
4.9	Krise knižního průmyslu, její příčiny a dopady.....	47
4.10	Období po Mnichovské dohodě. Válečná léta.....	50
4.11	Po skončení druhé světové války.....	53
5	Srovnání vybraných parametrů.....	54
5.1	Počátky nerovnoměrného vývoje českého a slovenského písemnictví.....	54
5.2	Rozdíly mezi českým, moravským a slovenským trhem v 15. století.....	54
5.3	Vliv národního obrození na knižní kulturu.....	56
5.4	Vliv postavení českého a slovenského národa v Rakousku-Uhersku na knižní trh.....	57
5.5	Vztah Čechů a Slováků a projevy spolupráce na trhu s knihami.....	57
5.6	Nakladatelé v Československu.....	58
5.7	Národnostní menšiny a jejich podíl na knižním trhu v ČSR.....	59
5.8	Knižní trh v Protektorátu Čechy a Morava vs. ve Slovenském štátě.....	60
	Závěr.....	62
	Anotace.....	64
	Resumé.....	65
	Bibliografie.....	66
	Periodika.....	68
	Internetové zdroje.....	70
	Zákony.....	73

Úvod

Bakalářská diplomová práce srovnává český a slovenský knižní trh do roku 1945, a to zejména po stránce vývojové. Češi a Slováci, ač velmi blízké národy (etnicky i geograficky), neměli vždy stejné podmínky pro rozvoj národního povědomí, národní kultury a v neposlední řadě národního jazyka. To vše je sice otázkou historicko-politickou, ale zásadně působí také na kulturní sféru včetně knižního trhu.

Naším cílem je zjistit, jak velký vliv na knižní trh měla jednotlivá státní zřízení, která se od dob středověku proměňovala až do konce druhé světové války (a samozřejmě i po ní). Z tohoto důvodu budou kapitoly rozděleny podle kulturně-historických vývojových etap.

První kapitola bude pojednávat o nejstarší vývojové fázi trhu s knihami na našem území (přibližně od 9. století) do roku 1740. V tomto roce nastoupila na trůn v Habsburské monarchii Marie Terezie a jako osvícenská panovnice mimo jiné změnila pohled na knihařské řemeslo. Druhá kapitola, pojednávající o 18. a 19. století, bude informovat o období českých a slovenských dějin známém jako národní obrození, a především jeho vlivu na knižní trh. Třetí kapitola bude začínat rokem 1867, kdy došlo ke vzniku Rakouska-Uherska, a končit rokem 1918, tedy vznikem tzv. první Československé republiky. Jedná se o milníky v historii českého a slovenského národa, které ovlivnily všechny oblasti života, a tudíž – jak předpokládáme – i sféru knižní. Čtvrtá kapitola, zahrnující léta 1918 až 1945, se zaměří na knižní kulturu Čechů a Slováků v samostatném státě a poté nastíní situaci během druhé světové války, kdy se oba národy opět rozdělily.

Je zřejmé, že vývoj knižních trhů na českém a slovenském území po druhé světové válce neustal, naopak od roku 1948 nastává zcela nová situace, z tržní ekonomiky se přechází na centrálně plánovanou. Tohoto faktu jsme si vědomi, avšak téma srovnání knižních trhů dvou států je natolik rozsáhlé, že jsme se rozhodli zaměřit se pouze na historický vývoj do roku 1945.

Z důvodu rozsáhlosti tématu se budeme zabývat především těmi momenty dějin, kdy se oba trhy rozvíjely odlišně (zejména pokud byly součástí různých států) nebo kdy se naopak jejich vývojová fáze protíná. Konkrétně budeme zkoumat knihovny, tiskárny, nakladatelství a knihkupectví v průběhu let a zmíníme se také o nejvýznamnějších nakladatelích a knihkupcích.

Komplexně se otázkou historie českého knižního trhu zabývá dílo autorské dvojice Zdeněk Šimeček – Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích* (2015). Z této publikace budeme čerpat v celé práci, avšak informace Šimečka a Trávníčka budeme doplňovat a srovnávat s jinými zdroji. Dalším zásadním zdrojem budou (zejména ve starší fázi vývoje) *Dejiny slovenskej literatúry* (1988) od slovenského literárního historika Stanislava Šmatláka.

V prvních dvou kapitolách zabývajících se srovnáním obou trhů budeme vycházet z díla *Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“* (2019) od autorů Claire Madlové, Michaela Wögerbauera a Petra Píši. Od 19. století lze počítat také s novinami jako se zdroji zajímavých informací o stavu knižního trhu, toho v naší práci využijeme (například informujeme o člancích periodik: *Národné/Národné noviny*, *Národní listy*, *Slovák*, *Nová svoboda* apod.). Dále bude pro naši práci důležitý spis Karla Nosovského: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého* (1927) a web *Encyklopedie knihy*, který vychází z rozsáhlé publikace Petra Voita (*Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, 2006).

Ústředním tématem bakalářské práce je srovnání dvou trhů – českého a slovenského. Z toho důvodu v ní bude použita historicko-srovnávací metoda výzkumu. Naši práci tedy navazujeme na výše uvedené autory, přičemž situaci knižního trhu na Slovensku srovnáváme se situací v českých zemích a uvádíme je do historického kontextu, jenž je v tomto případě velmi důležitý.

Z publikací českých a slovenských autorů a hojně také z českých a slovenských periodik vybíráme důležité informace, které následně povedou k odpovědím na námi stanovené otázky.

Otázky, na něž se pokusíme odpovědět bakalářskou prací, jsou následující:

1. Je pravděpodobné, že některý ze států byl ve svém vývoji knižního trhu rychlejší. Kde leží prvopočátky nerovnosti trhů dvou sousedních území?
2. Předpokládáme, že se vynález knihtisku v polovině 15. století v různých státních celcích šířil odlišným způsobem. Jaký vliv měla Rakouská a Uherská monarchie na zakládání tiskáren na českém a slovenském území?
3. Proces národního obrození proběhl v českých zemích i na Slovensku. Jaký měl vliv na rozvoj knižní kultury?

4. Část své historie spadaly Čechy, Morava a Slezsko do Předlitavska, avšak Slovensko do Zalitavska. Jaké postavení měly slovanské národy ve dvou částech jednoho státu a jak to ovlivnilo knižní trh?
5. Domníváme se, že vztahy Čechů a Slováků se v různých etapách historie měnily. Měly tyto vztahy charakter spolupráce, nebo byl jeden z trhů výrazně dominantnější?
6. Nakladatelé tvoří nedílnou součást knižního trhu. Ve které zemi působili vydavatelé s větší produkcí a dosahem? Budeme porovnávat situaci během tzv. první republiky.
7. Mezi obyvateli Československé republiky měly poměrně výrazné zastoupení národnostní menšiny. Byly menšiny v ČSR významné také pro produkci na knižním trhu?
8. Je známo, že na počátku druhé světové války zaujaly oba národy jiný postoj k nacistickému Německu. Plynuly ze spolupráce s nacisty ve slovenském případě či z podrobení se Hitlerově Říši nějaké důsledky pro knižní trh?

V poslední kapitole bakalářské práce budou shrnuty odpovědi na výše předložené otázky.

1 Kniha na českém a slovenském území do roku 1740

1.1 Počátky písemnictví

Počátky písemnictví na území Čech a Moravy spadají do doby středověku, přesněji do období kolem 9. a 10. století. Nejvýznamnějšími osobnostmi byli soluňští věrozvěsti Konstantin (Cyril) a Metoděj a dále mnich Chrabr, z čehož usuzujeme, že knižní kultura byla úzce spjata s křesťanstvím. Potvrzuje to i Albert Pražák, který zároveň přibližuje situaci na Slovensku: „Jako u nás a jako všude jinde vznik slovesnosti na Slovensku umožnilo až křesťanství“ (1950, str. 23).

Pro náš výzkum je důležité, že když v roce 863 za vlády knížete Rostislava na Velkou Moravu misionáři Konstantin s Metodějem přišli, část dnešního Slovenska pod tuto říši spadala (tzv. Nitranské knížectví). Lze tedy tvrdit, že úplné prvopočátky knižní kultury byly stejné, nebo minimálně velmi podobné v obou zemích. Konstantin s Metodějem se snažili šířit slovanský jazyk i písmo pomocí překladů. Neméně známá je i jejich předmluva k evangeliáři (*Proglas*).

Po zániku Velkomoravské říše se Čechy a Morava a slovenské území ocitají v různých státních zřízeních. „Česká“ část Velké Moravy se přidala k Českému knížectví a později, sjednocením s Markrabstvím moravským, vznikly Země Koruny české. Slovenské území spadlo pod správu Uher. Slovanský jazykový základ byl na území dnešního Slovenska, tehdejších Uher, zničen. Kulturním jazykem se stala latina.

1.2 Postavení latiny a národních jazyků

Podobně jako v Uhrách tomu bylo i v Čechách a dalších evropských státech. Po celý středověk byla latina jazykem vzdělanců, a tedy i knižní kultury. Po krátkém období, v němž se Konstantin s Metodějem (a jejich žáci) snažili prosadit liturgii v národních jazycích, a ještě kratším navíc oblastně omezeným vlivem slovanské liturgie v Sázavském klášteře (11. století), po téměř třisetleté odmlce v této tradici pokračoval Emauzský klášter založený Karlem IV. Zde se „používalo hlaholského písma (...) nejen v literárních textech církevněslovanských, ale i v nábožensky vzdělávací literatuře psané starou češtinou“ (Michálek, 1975, str, 150).

Na úkor národních jazyků se dostala do popředí latina, a to zejména kvůli křesťanské církvi. K šíření katolictví docházelo v Českých zemích již od prvních Přemyslovců a přispěl mu také vznik biskupství v Praze a v Olomouci na přelomu 10. a 11. století.

Pavel Spunar (1972, str. 146) i Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 21) se shodují, že v tomto období se na českém i slovenském území slovanský jazyk šířil ve světské slovesnosti napříč společenskými vrstvami, na rozdíl od latiny, jež byla primárním literárním jazykem zejména pro kněží a kleriky.

Do popředí se národní jazyky dostávají až během procesu formování národních literatur, které započalo v 15. století, „a to v súvislosti s celkovým rozpadom systému stredovekej duchovnej kultúry a s prechodom všeobecných i našich dejín do novej vývinovej fázy (do renesancie)“ (Šmatlák, 1988, str. 49–50).

1.3 „Literární vakuum“ ve slovenské kultuře od 11. do 14. století a propad literatury v Čechách po husitských válkách

Období mezi 9. a 11. stoletím označuje Šmatlák jako „literární vakuum“, protože z této doby máme velmi málo písemně uchovaných textů (1988, str. 95). Vzápětí ale dodává, že následující dvě století se situace příliš nezměnila, což je podle něj dáno především úpadkem vzdělanosti na Slovensku (tamtéž, str. 96). Pokud se totiž na Velké Moravě (a tedy i v jihozápadní části Slovenska) úspěšně rozvíjelo slovanské písemnictví a dosáhlo zde určité úrovně, po „naprogramování“ slovenského obyvatelstva na latinskou kulturu se muselo začínat úplně od počátku.

O nelehkých začátcích slovenských autorů svědčí fakt, že jediným uceleným dílem mezi 11. a 14. stoletím je *Maurova Legenda o svätom Svoradovi a Benediktovi* (1064) psaná latinsky biskupem Maurem, jenž pocházel pravděpodobně z okolí Nitry. Šmatlák to porovnává „s bohatým rozkvetom literárnej tvorby napríklad v stredovekých Čechách“ (1988, str. 115).

V českých zemích byla situace z tohoto pohledu zajisté lepší – autoři se nemuseli vyrovnávat s novými obyvateli „svého“ území (Maďary), cizí řečí, ani nově nastolenou kulturou (latinskou). Latina proudila do českého království přirozeně a plynule. Ani čeština ale nezůstávala pozadu, od druhé poloviny 13. století vznikají i literární díla psaná naším národním jazykem (Hlaváček, 2005, str. 21).

Jak konstatuje Hlaváček (2005, str. 22), po založení biskupství v Praze a významných klášterů (Břevnov, Ostrov, Sázava apod.) „dochází k několikanásobnému zvětšení čtenářského zázemí“ – rozšiřuje se nejen čtenářská obec ale i množství lidí schopných knihy tvořit. Nelze si ovšem představovat stovky lidí, podle Hlaváčka se jednalo spíše o desítky (tamtéž).

Postupně se zvyšoval také počet rukopisů, což souviselo se zakládáním klášterů, a později mu významně přispěla i pražská univerzita (založena 1348).

Pražská univerzita měla vliv i na obchodování s knihami – do poloviny 14. století se podle Hlaváčka o soustavném obchodu hovořit nedá, se založením univerzity přichází ale potřeba pravidelné dodávky nových knih. „Tu se poprvé setkáváme se třetí osobou, která zasahuje do směny knih mezi výrobcem a konzumentem“, a to s obchodníkem. (Hlaváček, 1972, str. 70)

Po husitských válkách, jež skončily v první polovině 15. století, se najednou knihy staly nevyžádaným zbožím, a proto velmi levným artiklem. Šimeček s Trávníčkem udávají příklad: „Husitský kronikář Vavřinec z Březové zaznamenal, že táboři prodávali za půl kopy nebo dokonce jen za dvacet grošů rukopisy, jejichž cena dosahovala dříve šesti až osmi kop.“¹ (2015, str. 25–26). Tuto nechvalnou situaci dokazuje i fakt, že velká část knih z knihoven byla převezena do ciziny a tam byla rozebrána (Hlaváček, 1972, str. 70).

Tento stav nicméně netrval dlouho – mezi čtenářskou obcí začaly kolovat tisíce rukopisů (i když průměrně kvalitních) a ve druhé polovině 15. století se obnovuje i dovoz knih (a to především z Itálie) (tamtéž).

1.4 Vynález knihtisku

Zajímavý je přístup ke Gutenbergově vynálezu knihtisku (přelom let 1447/1448). V zemích Koruny české totiž můžeme pozorovat rozdíly v jednání církví – katolíků a utrakvistů, jak zmiňují Šimeček a Trávníček (2015, str. 30): „Pražská kapitula si nové médium osvojila, proti tomu utrakvisté, nemající vlastní organizační strukturu, knihtisk fatálně podcenili.“

¹ Kopa = 60 grošů. Tedy 20–30 grošů za rukopisy, které dříve stály i 480 grošů.

Knihtisk se až do poloviny 16. století nešířil ani mezi venkovany a nižší šlechtou. Je ale také třeba zmínit, že již na konci 15. století se s tištěnými knihami obchodovalo, jednalo se zejména o knihy německé a latinské, což dokládají účetní knihy německého podnikatele a tiskaře Petra Dracha, který podle Hlaváčka vydal mezi lety 1475–1504 na 200 titulů a u několika dalších je zapsán jako nakladatel. Drach obchodoval mimo české země, v nichž měl několik skladů (v Mostě, Kutné Hoře, Praze, Jihlavě, Brně a Olomouci), také v Itálii a Francii. Z údajů ve zmiňované účetní knize se odhaduje, že Drach nabízel až 500 titulů (jeho vlastní tisky tedy tvořily ani polovinu). Pro české země je dále důležité, že vytiskl 420 kusů pražského a olomouckého misálu, a pomohl tak šíření liturgických knih. (Hlaváček, 1972, str. 86–93)

Nedostatek vzdělaných obyvatel, který slovenskou kulturu sužoval, měl vliv také na rozšiřování knihtisku, jež probíhalo mnohem pomaleji než například v českých zemích. Slovenský etnograf Ján Čaplovič (1966, str. 9–19) zjistil, že přestože se vynález Gutenbergova rychle dostával z Německa do jiných evropských států, na Slovensku o něj nebyl zájem, protože tu byla velká většina lidí negramotná. Čaplovič spočítal, že na území dnešního Slovenska bylo asi sto škol, z čehož vyplývá, že ani ve všech větších městech disponujících městskými právy (těch bylo asi 150) nepociťovali potřebu alespoň jednu školu založit. Hovoříme zde o 14. století, jak je ale podotknuto v *Dejinách slovenskej literatúry*, je velmi pravděpodobné, že podobná situace panovala i v 15. století (Šmatlák, 1988, str. 113–114). Pražák (1950, str. 92) nicméně hovoří o tom, že vzdělanosti na Slovensku pomohly v první polovině 15. století husitské reformy, později renesance a humanismus.

1.5 Čeští a slovenští tiskaři

1.5.1 První tiskaři

Dobu, kdy se ve slovenské části Uherského státu začalo tisknout, lze ověřit jen těžko a mezi badateli panují neshody, jak dokládá Petr Voit (2006, Slovensko [online]). Našemu zkoumání nepomáhají ani tři doložené výtisky z přelomu 70. a 80. let 15. století, jejichž původ sice slovenští badatelé směřují do Bratislavy, jejich angličtí kolegové zabývající se prvotiskem však raději neurčují konkrétní místo, jelikož podle nich mohly být vytištěny i jinde v Uhrách (tamtéž).

„Nejstarší prvotisky domácího² původu se datují do sedmdesátých let 15. století.“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 40), oproti tomu Nosovský (1927, str. 67) uvádí nejstarší výtisk již z roku 1468. Celkem sedm titulů bylo vytištěných v Plzni pro potřeby církve. Mezi významné tiskaře z konce 15. století patří jihočeský Johann Alacraw (původem Němec, jenž je vůbec prvním v Čechách působícím tiskařem, kterého známe jménem) a například na Moravě působící Konrad Stahel. Ten tiskl převážně v Brně, kam přišel pravděpodobně díky pozvání olomouckého biskupství. (Voit, 2006, Johann Alacraw, Konrad Stahel [online]).

V této chvíli se budoucí český a slovenský trh opět sblíží³. Původem moravský biskup Jan Filipec, v pojednávané době ve službách Uherského státu, zakládá tiskárnu v Brně, nikoli na Slovensku. Podle Čaploviče (1966, str. 19) je na vině právě to, že „na Slovensku ešte nebola dost pripravená pôda pre väčšiu spotrebu kníh a pre ich tlačenie u nás“.

Na tomto místě však upozorníme na dva slovenské tiskaře – Petera z Bardejova (někdy Petrus da Bartua) působícího v Benátkách a Mikuláše Bakaláře pracujícího v Plzni.

1.5.2 Tiskaři v 16. století

V 16. století tiskárna v Brně nebyla: „Od r. 1499 do 1601 se v Brně nevytiskla ani jediná kniha“ (Nosovský, 1927, str. 68). Na Moravě se tisklo v Mikulově, Olomouci, v Ivančicích, Kralicích, Prostějově a dalších městech. V Čechách tisklo samozřejmě větší množství tiskáren, jen v Praze je tiskařů doloženo na padesát pět. Další tiskárny byly například v Plzni a Mladé Boleslavi. V uvedených tiskárnách se tvořily latinské, německé i české knihy.

V souvislosti s humanistickou literaturou 16. století nelze opomenout nakladatele Jiřího Melantricha z Aventina a jeho zetě Daniela Adama z Veleslavína, již přeložili do češtiny a následně vydali několik významných humanistických knih.

Se zpožděním začala pronikat humanistická kultura i na Slovensko. V 16. století zde dochází ke kvantitativnímu i kvalitativnímu zvýšení produkce (Šmatlák, 1988, str. 115). Opět je třeba připomenout velký vliv školského systému, jenž se v 16. století rozvinul.

² Tzn. českého původu.

³ Morava v tomto období (80. léta 15. století) spadala pod správu Uher, jelikož uherský král Matyáš Korvín uzavřel s českým králem Vladislavem Jagellonským roku 1478 dohodu – tzv. *Olomouckou smlouvu*. Ta zaručovala Matyáši Korvínovi Moravu až do jeho smrti (r. 1490).

Balajka a kol. (1992, str. 65) zmiňují vysokou školu v Bratislavě, již založil Matyáš Korvín roku 1465, a Šmatlák (1988, str. 116) hovoří o Leonhardu Stöckelovi, rodákovi z Bardějova, který ve svém rodném městě působil jako rektor na místní škole. Stöckel vystudoval univerzitu ve Wittenberku, kde byl žákem Martina Luthera a Philippa Melanchthona.

Luthera a Melanchthona zmiňují i Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 54), a to v souvislosti s prvním využitím psaného slova jako prostředkem masové komunikace: „Lutersko-melanchtonský model ovlivnil orientaci knižní kultury v Čechách, na Moravě i na Slovensku.“

V 16. století snad již můžeme hovořit o tiskárně v Levoči, přestože její činnost trvala pouze krátce a mnoho informací o ní nevíme kvůli požáru městského archivu. Voit (2006, Slovensko [online]) s nejistotou udává, že tiskárna fungovala v roce 1515. V roce 1560 v Košicích tiskla již doložená tiskárna Gála Huzsára. Huzsár byl protestant a na Slovensko přišel v souvislosti s šířením Lutherova učení, a to pravděpodobně jako kočovný tiskař. Druhou nejstarší tiskárnou byla podle Voita dílna v Šintavě provozovaná Petrem Bornemisou v 70. letech 16. století.

Na konci 16. století je však už na slovenském území činných více tiskáren, například v Bánské Bystrici, Bardejově, Trnavě. Dále pak v 17. století vznikly tiskařské dílny v Trenčíně, Prešově, Skalici atd.

Většina knih tištěných na území Slovenska však nebyla psaná slovensky, a to až do začátku 19. století. Zapříčinil to zejména vliv německé a maďarské šlechty. „Gutgeselův⁴ tisk *Katechismus, to jest Kratičké obsazení a výklad předních článků víry a náboženství křesťanského* Martina Luthera (Bardejov 1581) přichází jako nejstarší známá publikace v národním jazyce poměrně pozdě.“ Národním jazykem se v tomto případě nemyslí slovenština v dnešním slova smyslu. V pojednávané době se slovenština teprve utváří, a to především podle češtiny užitě v *Bibli kralické*. Petr Voit na webu *Encyklopedie knihy* tedy spíše než o slovenštině hovoří o „slovakizované češtině“ (Voit, 2006, Slovensko [online]).

⁴ Dávid Gutgesel byl slovenský podnikatel (ca 1540–1599), jenž založil knihtiskárnu v Bardejově.

1.6 Část Uherského státu součástí Habsburské monarchie. Obchod s knihami v 16. a 17. století

V roce 1526 došlo k bitvě mezi uherským vojskem a Turky u Moháče. Po této bitvě se české a slovenské tradice opět spojují, neboť Uhři prohráli, část jejich území zabrala Osmanská říše a slovenské území spadlo pod správu Habsburků. Ferdinand I. Habsburský byl tedy mimo jiné králem českým a uherským.

Rozvoji obchodu s knihami v rámci celé říše nástup Ferdinanda I. příliš nepomohl, jelikož panovník s sebou přinesl četné cenzurní zásahy. I přesto byli v této době domácí tiskaři schopni pokrýt poptávku v českých zemích. Navíc se nedá říct, že by obchod s cizími knihkupci ustal. Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 56) zmiňují staroměstský ungeltní⁵ rejstřík, ze kterého vyplývají pravidelné dovážky knih Claudia Marnia, Levina Hulsia, Balzera Najmana a dalších. Je například doloženo, že Claudius Marnius prodal Petru Vokovi z Rožmberka přes dvě stě knih za bezmála tři sta dvacet zlatých. Levinus Hulsius se naopak postaral o širší povědomí o knihách v Praze tištěných na mezinárodních veletrzích. „K rozšíření knižního obchodu ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století přispěl rozvoj knižních veletrhů ve Frankfurtu nad Mohanem a v Lipsku“ (tamtéž). Těch se účastnili také čeští tiskaři a nakladatelé.

České knihy se ovšem tiskly i mimo naše území, a to zejména kvůli nevelké technické kvalitě knihtisku v českých zemích. Od 16. století byla česká kniha tištěna mj. ve Vídni, Lipsku a Wittenberku, od konce 15. století si ale přední pozici co do produkce i místa vývozu českých knih držel Norimberk (Voit, 2010, str. 389–390). Toto tvrzení podporuje i Pešek, jenž upozorňuje na fakt, že celé Čechy patřily do „okruhu aktivity lipského a norimberského obchodu s knihami“ (1993, str. 75).

Podobně si také slovenští evangelíci nechávali tisknout knihy v cizině, nejvíce v Lipsku, Wittenberku a Zhořelci⁶. Katoličtí Slováci v brněnských a vídeňských tiskárnách (Voit, 2006, Slovensko [online]).

Knihy po vynálezu a rozvoji knihtisku přestaly být tak vzácné a finančně nedostupné jako dříve. Samozřejmě se cena knih lišila podle zpracování – velmi záleželo například na formátu a typu vazby, ovšem k dostání byly i knihy nevázané, které byly velmi levné,

⁵ Ungelt, tzn. knižní poplatek.

⁶ V tomto období bylo město Zhořelec, ležící v Horních Lužicích, součástí zemí Koruny české. Dnes: Sasko, Německá spolková republika.

proto si je mohly dovolit i široké vrstvy obyvatel. Mezi nejlacinější knížky (a tím i nejvíce kupované) patřily svazky školní a náboženské (včetně *Bible*). (Pešek, 1993, str. 77)

V tomto období hrály důležitou roli také knihovny – ty byly součástí klášterů a šlechtických sídel již dlouhou dobu. Od 70. let 16. století se však rodí i knihovny měšťanské (v souvislosti s celkovým vzestupem měšťanstva v tomto období) a posléze zažívají velký rozmach. Pešek uvádí, že hlavním důvodem tohoto jevu nebyly peníze, jelikož nákupy knih finančně nezatěžovaly měšťanské rodiny, nýbrž „explozivní rozvoj českého a obecného evropského knihtisku a knižního obchodu od poslední čtvrtiny 16. století, a zvláště po roce 1600“ (Pešek, 1993, str. 70). Největší podíl měšťany vlastněných děl bychom zařadili mezi nábožensko-moralistní (tamtéž, str. 80). Mimo soukromé sbírky musíme dále počítat i s knihovnami vysokých škol – v českých zemích tedy knihovny při pražské a olomoucké univerzitě.

Na slovenském území v první polovině 17. století vznikla vysoká škola, a to v Trnavě. Dá se tedy předpokládat, že univerzitní knihovnu měli i místní jezuité. Avšak doložené jsou inventáře knih již v 16. století – několik librářů⁷ bylo v Banské Štiavnici, Kremnici a v Bánské Bystrici, vlastnili je zejména němečtí měšťané (Pešek, 1993, str. 68).

Veřejné knihovny v tomto období ještě zakládány nebyly.

1.7 Cenzura tiskáren

Tiskárny byly až do vydání *Rudolfova majestátu* (1609) hodně regulovány a cenzurovány. Po krátké době uvolnění, stavovském povstání, zvolení Fridricha Falckého králem a následné porážce stavovského vojska v bitvě na Bílé hoře (1620) docházelo k ještě přísnějším nařízením. Veškeré spisy musely projít schválením dříve, než se otisknou. „Největší pražští tiskaři, vesměs nekatolíci, omezili svou činnost ještě předtím, než místodržitel rozkázal Staroměstským, aby předvolali všechny tiskaře a nařídili jim, že nikdo nesmí tisknout ani dát tisknout jinde jakýkoli spis, který není schválen a povolen, a to pod trestem ztráty hrdla“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 74).

Odchod nekatolických tiskařů z českých zemí následně způsobil snížení počtu tiskáren v Čechách i na Moravě. „V provozu zůstala bez přerušení jen tiskárna v Litomyšli a v Hradci Králové“ (tamtéž, str. 75). Na Moravě pouze v Olomouci. Jak bylo uvedeno

⁷ Librář, tzn. knihovna, skříň s knihami.

výše, tiskárna v Brně na konci 15. století zanikla a nová vznikla až na počátku 17. století. „Zánik knihtiskařského řemesla v Brně lze vysvětlit patrně malou podporou olomouckého biskupství, jehož objednávky liturgické literatury (...) byly zadávány do Norimberku a Štrasburku“ (Voit, 2006, Brno [online]).

V této době došlo k značnému vzestupu němčiny a německých knih na úkor českých. Také upnutí se k německým či rakouským tiskárnám je příznačné pro toto období. V popředí zájmu zůstávaly knihy náboženské – nyní již ryze katolické. Evangelické tituly byly pochopitelně zakázány, ale i přesto se distribuce těchto výtisků úplně nezastavila, na území Čech se však nevydávaly.

Podobně na Slovensku se museli od 17., přes celé 18. století až po rok 1848 potýkat s cenzurou spojenou s absolutistickou mocí Habsburků. Podle Šmatláka tím lze odvodnit fakt, že velká část spisů zůstala pouze v rukopisech. Šmatlák doplňuje, že nemožnost tisku některých knih nezabránila jejich šíření, naopak rukopisné knihy se distribuovaly ještě v 19. století (1988, str. 197).

Šmatlák poté dělí trh do dvou komunikačních kanálů (tamtéž, str. 199): oficiálního, tedy knižního, a neoficiálního, tedy rukopisného.

1.8 Knižní trh po roce 1648

Třicetiletá válka⁸ mezinárodní obchod s knihami značně poznamenala – zejména ten česko-německý, který ani po podepsání *Vestfálského míru* (1648) nedosáhl takového úspěchu jako v předbělohorské době (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 79).

Pro toto období je dále typický jev známý jako „čtenářská revoluce“. S tímto pojmem přišel Němec Rolf Engelsing a popsal jím přerod v chování čtenářů. „Čtenáři dřívější doby stačila jedna nebo nanejvýš několik knížek, četl pomalu, zvažoval každé slovo. Hledal hlubší smysl a pravdu (...) Čtenář novější chtěl a chce (...) rozptýlení a informace, žádná kniha ho neuspokojí natolik, aby po jejím dočtení nesáhl hned po jiné.“ Tento proces se také definuje jako změna od intenzivní četby (první typ) k četbě extenzivní (druhý popsaný typ). (Pokorný, 1990, str. 232)

⁸ Trvající od roku 1618 do 1648.

V souvislosti se vzestupem němčiny v 17. století začínali českým knihkupcům konkurovat knihkupci němečtí. Čeští kupující čekali na cizí prodejce, jelikož jejich knihy byly v porovnání s knihami v Čechách vytištěnými levnější až o třetinu (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 84). Pro brněnské knihkupce představovala takovou konkurenci Vídeň. Knihkupci z říšských měst také v Praze či Brně zakládali vlastní knihkupecké krámy (tamtéž, str. 86). Právě fakt, že museli čeští knihkupci čelit zahraniční konkurenci, měl ovšem paradoxně příznivý dopad na rozvoj infrastruktury knižního trhu, a to navzdory slábnoucímu postavení češtiny v knihách.

Knihy vytištěné v českých zemích byly většinou v latině (zhruba polovina), dále potom v němčině, češtině a několik málo procent ve francouzštině a italštině. Pokles produkce knih jazykově českých pokračoval i v první polovině 18. století.

Naopak druhá polovina 18. století, zejména 80. léta, znamenala rozkvět nejen česky psané literatury, ale i českých tiskáren, jejichž počet se od poloviny 17. století do roku 1780 zvýšil o sto dvacet procent (tamtéž, str. 88).

Nové knihtiskárny vznikaly také na slovenském území (například v Bratislavě). Tamější knižní trh byl ovšem na přelomu 17. a 18. století trilingvní – latinsko-německo-slovenský (Šmatlák, 1988, str. 178), dá-li se v této době již hovořit o slovenštině. V Čechách a na Moravě byla již v této době latina na ústupu.

České vědecké a obecně náročnější knihy nenašly široké čtenářstvo ani v 18. století. Tiskaři se proto podobné knihy snažili šířit nejen v českých zemích, ale i ve slovenské části Uher (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 92).

1.9 První české a slovenské noviny

České noviny mají tradici již více než 300 let starou. Úplně první, *Pražské poštovské noviny*, byly vydány 4. února 1719 v tiskárně Karla Františka Rosenmüllera. Přesný počet kusů v prvním nákladu není znám, nicméně se odhaduje na 500 až 1 000 kusů (Kuchyňková, 2019 [online]).

Bačkovský ve svých *Dějínách českého písemnictví doby nové* (1886, str. 228) uvádí celý název Rosenmüllerových novin: *Outerní a sobotní Pražské poštovní noviny z rozličných zemí a krajín přicházející*. Název napovídá, že vycházely dvakrát týdně. Jeden kus vyšel na šest krejcarů.

„Obsah novin si řídili sami [soukromníci, majitelé a redaktoři novin], ale podléhali cen-
zuře nebo státnímu dohledu, takže si nemohli psát, co by je napadlo, právě naopak“
(Kramář, 2019 [online]). Noviny informovaly například o válkách, dění u císařského
dvora a také o regionálních událostech – konání trhů, svateb apod.

Rosenmüllerovy noviny zanikly v roce 1776. „Od té doby až do r. 1782 nevycházely
v Praze žádné noviny české“ (Bačkovský, 1886, str. 228). Právě na počátku 80. let
18. století začali potomci Karla F. Rosenmüllera vydávat *Pražské poštovské noviny*, jež
později (roku 1786) převzal Jan Ferdinand Nepomuk Schönfeld a začal je tisknout ve
spolupráci s Matějem Václavem Krameriem. Dalo by se říci, že Kramerius byl šéfre-
daktorem *Schönfeldských c. k. poštovských novin*.

Kramerius si však ještě na konci 80. let 18. století založil noviny vlastní. *Krameriusovy
c. k. vlastenecké noviny* byly velmi oblíbené, ve své době měly i 1 400 odběratelů. (Bač-
kovský, 1886, str. 228)

Schönfeldovy noviny ještě několikrát změnilly název (*C. k. privilegované poštovské no-
viny, Hospodářské noviny*) a poté zanikly v roce 1793.

„Na Moravě o časopise nějakém ani řeči nebylo“, krátce konstatuje Bačkovský (1886,
str. 252).

Přibližně ve stejné době, jako bylo obnoveno vydávání *Pražských poštovských novin*,
vznikají první noviny na Slovensku – slovensky psané *Prešpurské noviny*⁹. Šmatlák
ale ve svých *Dejinách slovenskej literatúry* sází „slovenský jazyk“ do uvozovek, protože
poznává, že v této době se jedná spíše o biblickou češtinu (1988, str. 254). Toto
politické periodikum vydávané v letech 1783–1787 v Prešpurku však mělo pouze pět
desítek předplatitelů, a tak byl jeho dosah velmi malý (tamtéž).

Dále jmenují Šmatlák (1988, str. 254) i Bačkovský (1886, str. 252) měsíčník *Staré no-
viny literárního umění*, vydávaný taktéž v 80. letech 18. století.

„Po roce 1787. Slováci byli bez všelikého časopisu politického a literárního, až r. 1812.
Jiří Palkovič začal vydávati (...) *Týdenník aneb Císařské královské národní noviny*“
(Bačkovský, 1886, str. 252). Palkovičovy noviny však byly podle Bačkovského psány
„ryzí češtinou“, nikoli slovensky (tamtéž).

⁹ Celý název: *Prešpurské noviny s milostivým c. k. povolením*. (Bačkovský, 1886, str. 252)

2 Knižní trh na českém a slovenském území před vznikem Rakouska-Uherska (1867)

S přicházejícím osvícenstvím rostl zájem panovníků o vzdělání obyvatel jejich státu, typickým příkladem byla reforma Marie Terezie, která stanovovala povinnou školní docházku. Nejen díky této změně, ale i zásluhou pozdějšího zakládání půjčoven knih, vzniku několika čtenářských společností a dalším skutečností (například růst populace), se počet čtenářů od poloviny 18. do poloviny 19. století zvýšil padesátkrát (Trávníček, 2011 [online]).

2.1 Vliv tereziánských a josefínských reforem

Již několikrát bylo pojednáváno o spojitosti rozvoje a šíření knih se vzděláním obyvatel. Proto pro knižní trh velmi pozitivně vyzněla reforma Marie Terezie týkající se povinné školní docházky. Tím, že se několikanásobně zvýšil počet škol a také kvalita vyučování, mohli se i venkovští obyvatelé vzdělávat pomocí knih a získávat z nich praktické informace.

Navzdory tomuto faktu na venkově stále nebyla potřeba číst pociťována. Pro příklad uvádí Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 102) situaci časopisu *Učitel lidu*, jehož vydání zprostředkoval nejvyšší pražský purkrabí Karel Egon Fürstenberg, který zaplatil všechny náklady a časopis byl k dispozici zdarma, ani tak se ale nerozebral.

Díky osvícenské politice Josefa II. a jeho myšlence šíření osvěty i do venkovských vrstev vznikají v Praze, Brně a Opavě půjčovny knih. Šimeček s Trávníčkem upřesňují skladbu knih: „četba nesloužila jen jako prostředek šíření vědeckých poznatků či hospodářských a obchodních informací, ale vyhovovala i požadavku společenské zábavy“ (tamtéž, str. 99).

Ve druhé polovině 18. století byly zakládány knihovny také na slovenském území, a to zejména ve spojitosti se snahou šířit vědecké poznání. Největší počet svazků uchovávaly v tomto období knihovny v Trnavě, Košicích, Bratislavě, Prešově a Levoči (Pražák, 1950, str. 266).

V protikladu k zakládání půjčoven knih zde uvádíme nařízení Josefa II. o zrušení klášterních knihoven.

Na konci 18. století již běžně fungovaly i čítárny a čtenářské společnosti. Díky nim se v očích většiny obyvatelstva stalo čtení zábavou – s tím úzce souvisí německý termín „Unterhaltungsliteratur“, což je podle Claire Madlové „vše, co nelze pokládat za odbornou či vědeckou literaturu“ a co „vyplňuje nepracovní čas“ (Madl, 2019, str. 317–318).

Tereziánské a josefínské reformy v duchu osvícenství měly nemalý vliv na celou Habsburskou monarchii, Šmatlák (1988, str. 251) ale upozorňuje na rozdíl mezi východní a západní částí říše. Do Uher pronikaly reformy hůře a pomaleji, jelikož se střetávaly se svébytným postavením této země. „Stípy uhorského feudalizmu, šľachta a cirkevná hierarchia, využívali práve osobitosť tohoto postavenia na to, aby blokovali prenikanie osvietenských ideí a najmä ich praktického uskutočňovania do svojej krajiny...“ (tamtéž).

Mimo knihkupců a půjčoven si mohli lidé znalí čtení opatřit knihu v antikvariátech, popřípadě u tzv. hauzírníků. O nich se zmiňuje Michael Wögerbauer. Hauzírníci byli obchodníci (ne vždy legální) „věnující se podomnímu prodeji“ (2019, str. 33).

Osvícenská myšlenka měla vůbec vliv na změnu vývoje knižního trhu a knižní kultury. Kniha se v tomto období podle Šimečka a Trávníčka stala prostředkem „materiálního a kulturního pokroku, vzdělání a osvěty“ (2015, str. 102). Náhle se tematizují sociální problémy nejen v Habsburské říši, ale v celé Evropě, a církevní život upadá do pozadí.

2.2 Politika merkantilismu a její vliv na knižní trh

O merkantilismu¹⁰ hovoříme v souvislosti s politikou Marie Terezie a Josefa II. V době své vlády se Marie Terezie snažila podporovat domácí obchodníky na úkor zahraničních. V knižní sféře to znamenalo omezení až zákaz importu. Jako příklad Wögerbauer (2019, str. 59) uvádí, že nebyl povolen dovoz kalendářů (dobově velmi oblíbených publikací) ani liter (používaných v písmolijectví). Cizí knihkupci tak mohli obchodovat se svými knihami pouze na tuzemských trzích, anebo ve filiálkách, jež si zde založili (této možnosti využilo několik zahraničních podnikatelů) (tamtéž, str. 60).

¹⁰ Merkantilismus je druh hospodářské politiky státu, která byla evropskými státy uplatňována nejvíce v 17. a 18. století. „Východiskem merkantilismu se stalo nové pojetí bohatství. Bohatství bylo ztotožněno s penězi, resp. drahým kovem.“ Bohatství se podle merkantilismu mělo docílit především vlastní těžbou (ale i těžbou na koloniálních územích) drahých kovů a zahraničním obchodem. (Fuchs–Tuleja, 2005, str. 26)

Dalším dopadem merkantilismu byla „vnitřní hospodářská liberalizace habsburské monarchie“ (Madl–Wögerbauer–Píša, 2019, str. 11). V jejím rámci došlo roku 1775 ke sjednocení cel ve většině zemí monarchie (včetně českých), což výrazně usnadnilo podnikání a export. V průběhu dalších let se cla snižovala i při styku s ostatními státy, „nicméně vnitřní celní hranice s Uhrami přetrvávala až do roku 1850“ (tamtéž), to přirozeně vedlo k slabšímu obchodnímu styku rakouských zemí (od cla uvolněných) a Uher (tedy i Slovenska).

2.3 Knihkupecký a knihtiskařský řád

V roce 1772 byl vydán knihkupecký řád, který měl pomoci dodržovat zákony, regulovat počet vznikajících podniků (a tudíž konkurenci) a důležité také je, že stanovoval šesti-letou učební dobu pro knihkupce a následnou čtyřletou praxi. Knihkupecký řád se v podstatě nevztahoval na stávající knihkupce, naopak je měl chránit. Podobný záměr měl o rok dříve vydaný knihtiskařský řád (1771), který ukládal povinnost „vždy mravného chování všech sazečů a tiskařů.“ (Wögerbauer, 2019, str. 39–40)

„Nakladatelskou činnost i nadále provozovali buď tiskaři, nebo byla po celou dobu běžná kombinace činnosti nakladatelské a knihkupecké, přičemž knihkupectví prodávala jak vlastní náklad, tak i cizí sortiment“ (tamtéž, str. 33).

Díky omezením se reguloval počet nově vzniklých tiskáren i knihkupectví, což na již existující podniky tohoto typu mělo velmi dobrý vliv a pomohlo jim to k rozmachu. Ve druhé polovině 18. století, potom, co oba řády vzešly v platnost, v Praze trvale působilo devět až deset tiskáren a deset knihkupeckých domů. (Madl, 2019, str. 73)

Zde se ukazuje, že platnost regulí napomáhá rozvoji knižního trhu. Oba pojednávané řády platily podle Nosovského (1927, str. 110) v „dědičných zemích“. Pod toto označení spadá přibližně oblast rakouských a českých zemí, a tudíž nikoli Uhersko. Bohužel tedy pro slovenský knižní trh knihtiskařský ani knihkupecký řád nemohl pozitivně působit i tam.

Zavedení obou řádů mělo pomoci diferencovat jednotlivé profese. To se ale dařilo jen za života Marie Terezie, poté, za vlády Josefa II., došlo k liberalizaci knižního trhu a již v 80. letech 18. století knihkupeckého, respektive knihtiskařského řádu nikdo moc nenechal (Wögerbauer, 2019, str. 46), což potvrzuje i Madlová, jelikož tvrdí, že „liberalizace

osmdesátých let [přinesla] nejen kvantitativní růst, ale i velkou obměnu knihkupců“ (2019, str. 73).

2.4 České národní obrození

Výše jsme krátce nastínili postupné vzdělávání venkovské vrstvy obyvatelstva po reformě Marie Terezie. V souladu s osvícenskou ideologií stát převzal odpovědnost za vzdělání lidí. Nehovoříme zde o kvalitě výuky, pozoruhodné ovšem je, že děti školního věku výuku opravdu navštěvovali. Ze statistiky dokonce vyplývá, že základním dovednostem se v Čechách učilo 93 % chlapců (na Moravě dokonce 94 %) a 91 % dívek (shodně také na Moravě) (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 118). Nadprůměrně vysokou gramotnost si Češi udrželi ještě dlouhou dobu. Na přelomu 19. a 20. století český národ dokonce patřil mezi osm nejvzdělanějších v Evropě (Stehlík, 1997, str. 80).

S tím souvisí samozřejmě zvýšení počtu čtení schopných lidí napříč společenskými vrstvami. Čeština se na počátku 19. století stále více hlásí o slovo – zavádí se jako nepovinný předmět na školách, prohlubují se filologické poznatky na univerzitách, a i díky tomu se objevuje zesilující národní povědomí. Již v roce 1806 vymezuje po vzoru Johanna G. Herdera Josef Jungmann pojem národa na základě jazykovém (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 120). Národnímu obrození jako takovému se dále ale věnovat nebudeme, jelikož je toto téma velmi rozsáhlé a není předmětem naší práce.

Zmíníme zde ale důležité dopady národního obrození. Ve větší míře se začaly vydávat česky psané knihy a také vlastenečtí knihkupci se více soustřeďovali na české zboží. To bylo umožněno i díky (téměř) jednotnému jazyku, který panoval v Čechách, na Moravě i na Slovensku. Zároveň ovšem nelze tvrdit, že by posilování češtiny vedlo ke konci čtení německy psaných knih a novin (tamtéž, str. 122).

2.5 Slovenské národní obrození

Na přelomu 18. a 19. století na Slovensku, respektive v Horních Uhrách, probíhal podobný proces národního obrození jako na českém území. Toto období je ostatně typické pro zvýšené vlastenecké cítění i jinde v Evropě.

Slováci si byli vědomi výjimečnosti v rámci Uherska a stále více se snažili dát najevo rovnocennost svého postavení uvnitř tohoto státu. V tom jim měla pomoci spisovná slovenština, o jejíž ustanovení se snažila spousta slovenských jazykovědců. Nejvýraznější postavou byl Anton Bernolák, který vydal důležité kodifikační spisy, „v ktorých ako prvý v histórii vôbec vyčlenil slovenčinu od češtiny...“ (Kotal, 2018, str. 20). Následně se „jeho“ slovenštině začalo říkat „berňolákovština“, na konci 18. století ji používali především katolíci, a to i v tištěných publikacích – v lidových knihách a příručkách (tamtéž, str. 21).

Dnes se však působení Bernolákovců nehodnotí jako úspěšné, jelikož uherská vrchnost jejich snažení nevěnovala pozornost, evangelíky byla „berňolákovština“ označena za „sedliacku reč“ (tamtéž), a tudíž dál používali slovakizovanou češtinu, a v neposlední řadě také negativně působila malá gramotnost Slováků (srov. vzdělanost v Čechách a na Moravě, kap. 2.4).

Později se slovenský národ snažili povznést Ján Kollár, Juraj Palkovič a Pavol Jozef Šafárik a dále mladší generace s čelným představitelem Ľudovítem Štúrem. V první polovině 19. století ale pokračovaly neshody o podobě spisovné slovenštiny. Dohoda o jednotném spisovném jazyce však byla nutná, toho si byly vědomy všechny názorové skupiny.¹¹ „Vyvrcholenie nastalo v roku 1851 v podobe tretej a finálnej kodifikácie slovenského jazyka do dnešnej formy“ (tamtéž, str. 28).

Právě kodifikační peripetie slovenštiny mohly být jedním z důvodů, proč rozvoj knižní kultury na Slovensku v této době neprobíhal stejně rychle jako v Čechách a na Moravě, kde mohla spisovná čeština těžit z kontinuální tradice českého písemnictví a o její aktuální podobu se nevedly až tak bouřlivé spory. Rovněž vzájemná nevraživost mezi katolickou a protestantskou komunitou nebyla na českém území tak silná jako na Slovensku a do knižní praxe se promítala pouze sporadicky (například v čtenářských komunitách vázaných na konkrétní knihkupce-vlastence apod.).

¹¹ Slovenští obrozenci se stejně jako Češi opírali o myšlenky Johanna Gottfrieda Herdera, jenž definoval národ na jazykovém základě.

2.6 Tiskaři na přelomu 18. a 19. století

Tiskárny v Praze, ale i na českém venkově, se musely povětšinou potýkat se špatným vybavením dílen. To ovšem neplatí pro nejvýznamnější české tiskaře své doby – Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda a Bohumila Haase. Schönfeld byl nakladatel, v jehož podniku vznikaly i jedny z prvních českých novin (viz výše), a knihkupec, který vlastnil obchod nejen v Praze, ale také ve Vídni a v Lipsku (Voit, 2006, Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld z Schönfeldu [online]).

Schönfeld se jistě dal označit za nejsilnějšího obchodníka na knižním trhu v českých zemích, ovšem jen do příchodu Bohumila Haase, jehož podnik předčil Schönfeldův. Haasova firma čítala tiskárnu, knihkupectví, půjčovnu knih, písmolijnu a litografickou dílnu a později, když v aktivitách pokračovali jeho synové, i papírnu. Synové Bohumila Haase tiskárnu rozšířili o železné lisy (mimo klasické dřevěné) a především o rychlolisy poháněné párou. Ostatní velké říšské tiskárny takové rychlolisy využívali již dříve, v Čechách to byl ale unikát (Voit, 2006, Bohumil Haase st. [online]). Pro moravské, respektive slezské, dějiny knižní kultury je důležitý Josef Jiří Trassler, jenž vlastnil výkonné tiskárny v Brně a Opavě, mimo české země potom v Krakově. Trassler „proměnil tradiční knihtiskařské řemeslo v tovární výrobu, jíž dosavadní dílny na Moravě nemohly konkurovat“ (tamtéž, Josef Jiří Trassler [online]).

Na Slovensku ve Skalici působil František Xaver Škarnicel (též Škarnicl), knihy z jeho tiskárny se šířily nejen po celém západním území Slovenska, ale také na Moravě. Škarnicel patřil do „dynastie moravsko-slovenských tiskařů, nakladatelů a knihkupců“ (tamtéž – Josef Antonín Škarnicel [online]), skalickou tiskárnu založil jeho otec Josef Antonín. Od konce 20. let 19. století František Xaver Škarnicel vedl továrnu se svým synem Josefem, později se k nim přidal i Františkův mladší syn. Podnik *František Xaver Škarnicel a synové* se soustředil na vydávání jazykově slovenských knih (tamtéž).

Za zmínku stojí i tiskař Josef Maier z Levoče, jenž vydával mj. vlastenecká díla (např. Pavola Jozefa Šafárika) a dobově oblíbené kalendáře (Nosovský, 1927, str. 233). Slovenští tiskaři však co do produkce i velikosti svých podniků povětšinou za svými českými protějšky zaostávali.

2.7 Šíření českých knih v první polovině 19. století

V dobách národního hnutí se čeští obrozenci snažili o popularizaci knihy ve všech odvětvích, od roku 1831 se o to zasloužila nevíce *Malice česká*. Kořeny *Malice české* spadají do konce 18. století, kdy vznikla *Společnost Česká*, která se snažila zatím jen o šíření českého jazyka. Později, v první polovině 19. století, začali vlastenci podporovat vydávání české literatury, založili proto *Sbor pro vzdělávání řeči a literatury české* (1831), jenž sbíral především peněžní prostředky nutné pro chod nové organizace vzniklé téhož roku – *Malice české*. Od roku 1832 vydávala *Malice česká* také periodikum *Časopis Muzejní*, jímž „Sbor se vzdělanými vlastenci obcoval, národu své důležitosti oznamoval a mladé spisovatele odchovával“. (Tieftrunk, 1881, str. 3–38)

Na Moravě vznikla o několik let později (1849) obdobná instituce – *Malice moravská* (do roku 1853 název *Národní jednota*). Stejně jako *Malice česká* se moravská organizace zasadila o vydávání a šíření knih a také podporu knihoven a čítáren. Od roku 1869 vycházel i *Časopis Malice moravské* (ten kromě krátkých přestávek vychází nepřetržitě). (*Malice moravská – Historie a současnost* [online])

Z knihkupců se o distribuci českých knih nejvíce zasadili Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld a Matěj Václav Kramerius.

Matěj Václav Kramerius měl širší nabídku knih než Schönfeld a na navíc se „opíral o rozsáhlou síť komisionářů¹² z řad knihařů a kupců, kněží, katolických i evangelických, učitelů a přátel“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 142). Komisionáři prodávali knihy z Krameriové *České expedice* ve čtyřiceti dvou městech po celých Čechách, Moravě i v Uhrách. Šimeček s Trávníčkem upozorňují, že Kramerius neprodával cizojazyčné knihy a své knihy ani neprezentoval na zahraničních knižních trzích (2015, str. 143).

Na Slovensku se sice našlo pouze několik předplatitelů novin Matěje Václava Krameria, ti po něm ale chtěli, aby se v nich více zabýval slovenskou otázkou. Krameriovi by se to však nemuselo vyplatit nejen kvůli nízkému počtu předplatitelů, ale i kvůli vysokým nákladům na posílání tiskovin na slovenské území. Česká periodika ani české knihy se navíc na Slovensku neprodávaly ve velkém (tamtéž, str. 144).

¹² Komisionář je obchodník, jenž jménem komitenta (v tomto případě nakladatel nebo knihkupec) vyřizuje určitou obchodní záležitost. (Občanský zákoník § 2455 zákona č. 89/2012 Sb.)

Problémy se zasíláním českých časopisů na slovenské území však nebyly záležitostí pouze Krameriovou. Pavol Jozef Šafárik, jehož Šimeček s Trávníčkem parafrázuje, z vážnutí dodávek vinil slovanské knihkupce, „neopomněl však dodat, že němečtí knihkupci se štítí slovanských knih více než hada“ (tamtéž, str. 150).

Po smrti Matěje Václava Krameria vedl nakladatelství jeho syn Václav Rodomil. Další významné české nakladatelství a knihkupectví vedl Jan Hostivít Pospíšil v Hradci Králové. Zmíníme zde ještě důležitého knihkupce a nakladatele Jana Jiřího Gastla vlastnického knihkupectví v Brně a v Olomouci a založivšího první brněnskou půjčovnu knih. Také synové Pospíšila a Gastla převzali po smrti svých otců rodinné podniky. (Voit, 2006, Jan Hostivít Pospíšil; Jan Jiří Gastl [online])

2.8 Chybějící knihkupecká síť na slovenském území

Slovenské národné noviny, jež vydávali Štúrovci, v květnu 1846 ([anonym 1], č. 86) otiskly článek, v němž zdůrazňují potřebu vytvoření knihkupecké sítě, jelikož s rozvinutím této oblasti vznikne podle nich více nových děl, která by vzdělávala národ. Uvědomují si však, že je potřeba nadále zvyšovat gramotnost slovenského obyvatelstva.

Autoři novin navrhuje knihkupectví zřídit například v Trnavě, Skalici, Nitře, Trenčíně, Košicích a dalších větších městech, protože „každému obchodu sa darí tým lepšie, čím má väčšie pole pôsobnosti, t. j. čím väčší počet obyvateľstva žije v jeho pôsobisku...“.

Článek ve *Slovenských národných novinách* dále radí stávajícím i budoucím knihkupcům, aby spolupracovali se svými českými protějšky, protože „Česi v poslednom čase vydali veľa peknej a užitočnej literatúry (...) z viacerých dôvodov ju aj potrebujeme a tak ako doposiaľ aj v budúcnosti ich vždy budeme čítať...“.

Počítají také s městy, kde se knihkupectví kvůli rozloze či počtu obyvatel zakládat nevyplatí, tam by měli prodávat výtisky knihvazači, nebo by se o jejich distribuci měly postarat tiskárny vydávající slovenské knihy, těch bylo v polovině 19. století šest – v Prešporku, Trnavě, Skalici, Bystrici, Levoči a v Pešti (tamtéž).

2.9 Myšlenka jednotného slovanského trhu

S myšlenkou posílit postavení slovanských knih pomocí „mezislovanského spojení“ přišel Jan Kollár v roce 1837, kdy vydal spis *O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slavskými*. (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 149–150)

Návrhy na lepší spojení všech slovanských knižních trhů se však ukázaly jako málo reálné, a to jednak kvůli vysoké ceně titulů, jednak kvůli tématům knih, jež povětšinou čtenáře z jiných zemí příliš nezajímaly. Jako jednodušší cesta se tedy ukázalo otevření knižního trhu směrem k německy mluvícímu čtenářstvu, a tak se i vlastenci jali psát německy. Jejich záměrem bylo uvést do povědomí česky nemluvící honorace znalosti o slovanských dějinách. Překládána a na (zejména) lipském trhu uváděna byla proto díla Josefa Dobrovského, Františka Martina Pelcla apod. (Tamtéž, str. 151)

2.10 Knižní trh v 50. letech 19. století

Ačkoli se zvyšující se tendence obliby českých knih objevovala i na Moravě a v Uhrách, hlavní úlohu v tištění českých knih měly Čechy. „Z 208 českých tisků z roku 1855 bylo 68 % vydáno v Čechách, 14 % tisků vyšlo na Moravě, 12 % pocházelo z Uher a 5 % z Vídně“, jak udávají Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 180). Na tomto místě zdůrazňujeme nevelký rozdíl mezi objemem vydaných českých knih na Moravě a v Uhrách.

Co se skladby českých knih týká, největší zastoupení měly knihy náboženské, teologické, vzdělavatelské a literatura pro mládež. V období mezi 40. léty a koncem 50. let 19. století rychle rostl odbyt českých učebnic – ze 196 000 v roce 1847 na zhruba 373 000 výtisků v roce 1858 (tamtéž, str. 181).

Na konci 50. let 19. století funguje na českém území 61 úředně povolených knihkupectví. Největší část z nich v Čechách. Zároveň údaje dokazují, že se sdružují především do velkých měst, a to do Prahy, na Moravě do Brna a ve Slezsku do Opavy. Mimo české země se knihy jazykově české prodávaly zejména na Slovensku a ve Vídni (tamtéž, str. 185).

V 19. století se rozvinula moravsko-slovenská spolupráce, a to ve specifickém, zejména regionálním, odvětví knižního trhu – lidovém tisku. Centrem této oblasti byla Skalica¹³,

¹³ Dnes leží Skalica 1,5 km od hranic s Českou republikou.

ve zdejší tiskárně se tiskly spisy s náboženskými a kramářskými písněmi, ty se posléze šířily na Moravě i v Čechách (tamtéž, str. 190).

2.11 Knihkupci a nakladatelé od poloviny 19. století

Z významných českých knihkupců jmenujme Jana Hostivíta Pospíšila (prosperující už v „předbřeznové“¹⁴ době), Aloise Josefa Landfrase z Jindřichova Hradce a Ignáce Leopolda Kobera z Prahy. Alois Josef Landfras pokračoval v úspěšném knihařském podnikání svého otce Josefa Jana, jehož dílna a obchod se nacházely v Jindřichově Hradci. Knihy z Landfrasovy firmy byly prodávány v celých Čechách, na Moravě i na Slovensku (Voit, 2006, Josef Jan Landfras [online]). Podobně také Ignác L. Kober distribuoval své zboží na Slovensko, což dokládají *Národné noviny*, v nichž býval častokrát uveřejněn inzerát na toto pražské nakladatelství (např. z roku 1871, č. 80; 1872, č. 105; r. 1884, č. 25 apod.).

V Horních Uhrách neexistovala rozvinutá knihkupecká síť jako na českém území (viz výše, kap. 2.8). Několik knihkupců však v této oblasti obchodovalo, byl to například Leopold Gansel, knihkupec a tiskař, jehož dílna je pokládána za první moderní knih-tiskárnu v Trenčíně, Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, díky němuž se stal Liptovský Mikuláš centrem slovenského národního hnutí, nebo později v 80. letech 19. století Franz Moškóczi a Jozef Teslík.

2.12 Vliv Říjnového diplomu na knižní trh v 60. letech 19. století

Vydání tzv. *Říjnového diplomu*¹⁵ v roce 1860 přineslo výrazné uvolnění poměrů. Došlo například k velkému rozmachu kapacit českých tiskáren. Dále byly založeny důležité spolky, mj. *Spolek československých knihkupeckých účetních a Spolek českých knihkupců a nakladatelů*¹⁶, *Spolek čsl. knihkupeckých účetních* vznikl v roce 1877, členové mimo jiné usilovali o pravidelné vydávání bibliografie, ne však příliš úspěšně. Jejich

¹⁴ Tj. před vydáním tzv. oktrojované (= Březnové) ústavy v roce 1849.

¹⁵ V *Říjnovém diplomu* se císař František Josef I. vzdal absolutistické vlády nad monarchií a zaručil se, že bude vládnout spolu s Říšskou radou.

¹⁶ Organizace *Spolek českých knihkupců a nakladatelů* několikrát změnila název, avšak působila až do roku 1949. Obnovena byla znovu po roce 1989 (dnes: *Svaz českých knihkupců a nakladatelů*).

Slovanský katalog bibliografický zanikl po pátém čísle, jelikož se nesetkal s očekávaným zájmem (Nosovský, 1927, str. 250).

Spolek českých knihkupců a nakladatelů byl založen v roce 1879 s cílem podporovat existující i nově vznikající české podniky a jejich rozmachem bojovat proti podnikům německým. První valné hromady se zúčastnilo 12 členů *Spolku*, v roce 1894 už organizace čítala 61 nakladatelů a knihkupců z Čech i Moravy, v roce 1911 se přidali také Češi žijící ve Vídni, a tak měl spolek k tomuto roku 274 aktivních členů. *Spolek* začal vydávat vlastní periodika – *Knihkupecký oznamovatel* a *Literární rozhledy* (literárně informační časopis). (Tamtéž, str. 363–368)

Snaha o ústup německých knihkupců a nakladatelů z Čech a Moravy se podle údajů Šimečka a Trávníčka vcelku dařila, na přelomu 19. a 20. století se začali dostávat do menšiny a lze hovořit o dobrém postavení české knihy vedle německé, či dokonce nad německou (v roce 1890 již byla většina obchodů ve vlastnictví Čechů) (2015, str. 198–199). I přesto byla konkurence Němců veliká. Úplné odtržení od německého obchodu s knihami však nebylo možné, protože tím by se čeští vydavatelé a obchodníci odklonili od celoevropského trhu.

Na Slovensku mělo vydání *Říjnového diplomu* převážně negativní důsledky. Slováci již předtím aktivně bojovali za zvláštní práva v rámci Uherska, zejména za zavedení slovenštiny jako úředního a vyučovacího jazyka vedle němčiny a maďarštiny. Podle Dušana Kováče císař v červenci 1860 na některé jazykové požadavky přistoupil, *Říjnový diplom* však naděje Slováků zhatil. Spolu s *Únorovým patentem* z roku 1861 totiž „do rúk uhorského snemu vložil všetky vnútorné otázky. Pre uhorskú vládu to bol signál na opätovné oživenie idey jednotného uhorského národa...“ (Kováč, 2010, str. 128).

Přesto ale Slováci aktivně usilovali o práva svého národa. V roce 1863 vznikla po vzoru *Maticy české* instituce *Matica slovenská*, která se měla stát hlavním kulturním centrem Slováků, „mala vydávať knihy, organizovať kultúrny život, podporovať vedecké bádanie a literárnu činnosť“ (Kováč, 2010, str. 131). Dle této instituce je období 60. let 19. století nazýváno jako „maticné“.

Matica slovenská vydávala odborně-vědecké periodikum *Letopis Maticy slovenskej*, nejúspěšnějším literárním časopisem se potom stal *Sokol* (Šmatlák, 1988, str. 362).

Později (v 80. letech 19. stol.) byl také obnoven časopis *Slovenské pohľady*¹⁷, který svou činnost musel ukončit v době Bachova absolutismu (1851–1859).

¹⁷ Celý název původních novin vycházejících do roku 1852: *Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru*.

3 Český a slovenský knižní trh v období Rakouska-Uherska

3.1 Po rakousko-uherském vyrovnání (1867)

V našem pojednání je důležité zmínit rok 1867, kdy došlo k tzv. rakousko-uherskému vyrovnání. Habsburská monarchie se rozdělila na dva, do jisté míry samostatné, státní celky: Rakousko (Předlitavsko) a Uhersko (Zalitavsko). I když byli Češi a Slováci součástí jedné monarchie – Rakouska-Uherska – náležel každý národ do jiné části země, a tak na českém území platily odlišné zákony než na území slovenském.

Pro Slováky to znamenalo zejména pokračující útlak uherské vrchnosti, maďarizaci a mizící nadějí na splnění požadavků (Kováč, 2010, str. 135). Rakousko-Uhersko mělo společnou hlavu státu, armádu, finance a zahraniční politiku. Ústavu měl ale každý celek svou.

Po rakouskou část státu byla roku 1867 schválena tzv. *Prosincová ústava*, která obsahovala poměrně moderní demokratické zákony (např. svobodu vyznání, svobodu slova či právo shromažďovací). V Uhersku platily zákony mnohem méně liberální, maďarská šlechta si zde ponechala výsadní postavení. „V Uhersku vládl centralistický politický systém, který natvrdo potlačoval všechny nemaďarské národní prejavy“ (tamtéž, str. 135).

3.2 Vliv rakousko-uherského vyrovnání na knižní trh

70. léta 19. století nemálo slovenských historiků nazývá jako jedno z „najtragickejších období v novodobej histórii nášho národa“ (Petrus, 1988, str. 225). V Uhersku totiž nastala po rakousko-uherském vyrovnání nelehká situace pro národnosti menšiny, jež byly utlačovány a maďarizovány.

Na slovenském území to mimo jiné znamenalo zrušení *Matice slovenské* (v roce 1875) a zavření několika slovenských gymnázií (např. v Revúcej a v Martine), maďarizování neušly ani kulturní spolky – místo *Matice slovenské* byl maďarskou vládou utvořen *Uhorsko-královský Slovenský vzdelavací spolok* (Nosovský, 1927, str. 296) – a časopisy (*Slovenské noviny*). V neposlední řadě je nutné dodat, že v Uhersku na konci 19. století nebyla žádná slovenská vysoká škola (Petrus, 1988, str. 225).

V 70. letech 19. století se kulturním centrem stává Turčianský Svätý Martin ¹⁸. Vycházela zde periodika (*Národné noviny* ¹⁹, později také *Slovenské pohľady*), byla zde založena knihtiskárna a později i *Kníhkupecko-nakladateľský spolok* (Petrus, 1988, str. 226–227). Tento spolek měl pomáhat slovenským spisovatelům vydávat knihy a měl také zastupovat neexistující knihkupeckou síť v distribuování knih obecnstvu.

V čísle 8. *Národných novin* z roku 1894 ([anonym 2], str. 3–4) jsou prezentovány úspěchy v nakladatelské činnosti tohoto *Spolku* (např. vydání díla Pavola O. Hviezdoslava, jedné z velmi důležitých postav soudobé slovenské kultury).

Rakousko-uherské vyrovnání na český knižní trh nemělo tak negativní dopad. Naopak v 70. letech vznikají důležité nakladatelské spolky (viz výše).

3.3 Česká a slovenská periodika ve 2. polovině 19. století

Pro česká periodika se situace výrazně zlepšila od 80. let 19. století, kdy se stále zvětšovaly náklady, naopak německý tisk si buď náklad pouze udržoval, nebo ho dokonce snižoval²⁰ (např. vládní *Prager Zeitung*) (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 203–204). Vysoký náklad na přelomu 19. a 20. století neudržel ani německý *Brünner Morgenpost* v Brně, zde stoupl zájem o *Lidové noviny* (tamtéž, str. 205).

Noviny, jež byly vydávány na celém uherském území, se pochopitelně tiskly v maďarštině, podobně také některé regionální listy. Pro Slováky je ovšem důležité, že i noviny ve slovenštině se postupně dokázaly prosadit, byly to například *Považské noviny*, *Liptovsko-oravské noviny*, *Zvolenské noviny* atd. Od 80. let 19. století navíc vychází i periodikum *Slovenské pohľady*, které, jak jsme zmínili výše, navazuje na časopis vycházející ve 40. a 50. letech (Kováč, 2010, str. 151).

3.4 Knihkupectví na slovenském území od 80. let 19. století

Úvodník *Národných novin* z roku 1886 ([anonym 3], č. 38, str. 1) dokládá, že obchod se slovenskými knihami se příliš rozvíjet nedařilo. „S kníhkupectvom vyzerá to u nás

¹⁸ Dnešní název: Martin, Žilinský kraj.

¹⁹ *Národné noviny* byl slovenský politický list vydávaný Národnou stranou. Vycházely od roku 1870 do 1947. Od roku 1873 vycházely pod názvem *Národné noviny*.

²⁰ A to se ještě na začátku století německé noviny tiskly v mnohem větším nákladu než noviny české.

na teraz veľmi biedne; o ňom vlastne i hovoriť ťažko, pretože ho niet.“ V této době se tisknou knihy zejména pro odběratele. Více jich tiskaři netisknou, jelikož by neměly odbyt, což vede k tomu, že čtenářům nejsou snadno dostupné a brzy se na vydaný titul zapomene. Kvůli tomu se na slovenském území mnohem více prodávaly knihy pražských, těšínských, vídeňských a pešťských knihkupců, kteří uměli lépe využít tamější situace.

Také o několik let mladší číslo *Národných novin* z roku 1891 (Bk., č. 4, str. 1) burcuje Slováky ke kupování knih, jež by vedlo k větší vzdělanosti a podpořilo by knižní trh. „Počet náš dosahuje 3 milliony. Pri dobrej obchodnej organizácii keď len každý stý človek slovenský kúpi si sošit, venovaný vzdelaniu ľudu, už hneď koľké tisíce exemplárov rozídu sa svetom a donesú ovocie.“ Jde přitom o období, kdy již v Čechách působily kapitálově silné rodinné podniky sdružující nakladatelskou, knihkupeckou a často i tiskařskou činnost a kdy již můžeme mluvit o silně rozvinuté infrastruktuře českého knižního trhu, která směřuje od vlastenecké báze k ryze tržním mechanismům. Apel na kupování knih v národním jazyce byl nicméně stále patrný i v Čechách (viz níže).

Situace se pro slovenskou knihu nezlepšovala ani v následujících letech. Redaktor pojednávaného periodika si i v roce 1906 (Vajanský, č. 15, str. 2–3) stýská, že Slováci raději kupují noviny, jež je zpraví o důležitých informacích a o knihu nemají zájem. „Nuž ale obecnstvo si myslí, že keď jeho žurnál o všetkom hovorí, i ono vie všetko (...) Načo že mu kniha?“

V Košicích byla situace s knihkupci specifická, na začátku 20. století zde totiž působili především knihkupci maďarští (Nosovský, 1927, str. 230).

Mimo budoucí československé území se česky a slovensky psané knihy tisknou v Ostravě, Budíně, Pešti a ve Vídni. Na konci 19. století také vznikají české nakladatelské a knihkupecké domy v zámoří, zejména v Chicagu, Pittsburgu a New Yorku (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 202).

3.5 Funkce knihy na přelomu 19. a 20. století

V 80. letech 19. století upozorňuje časopis *Květy* ([kol. redaktorů], 1886, č. 1, str. 124) na „netečnost, nevšímavost k domácí literatuře“, znovu proto nabádá Čechy, aby četli české knihy, jelikož uchovávají „nejdražší poklad“ – český jazyk. Vlastenecká funkce

tedy z knih nezmizela ani na sklonku 19. století a čtenáři byli vlastně situováni do pozice nepřímých donátorů české tvorby. Jejich zvýšená kupní aktivita měla vyvážit stále nedostatečný počet konzumentů české literatury.

Na konci 19. století došlo ke kritizovanému jevu – rostl počet děl pokleslé literatury (např. detektivek a krvavých románů). Zde se projeví dvě protichůdné tendence vývoje české literatury. Za prvé to byla snaha přiblížit se lidem, a mít tak co největší okruh čtenářů (tzn. vydávat pokleslou literaturu), za druhé usilování o vzdělání obyvatel pomocí titulů naučných a umělecky hodnotných.

O druhou jmenovanou se snažily zasadit především pomocí vzdělávacích programů a šíření knih organizace, z nichž nejvýznamnější byly *Malice lidu (Spolek pro vydávání laciných kněh českých)* a *Osvětový svaz (založený Národní radou českou)* (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 215).

Také na slovenském území se na počátku 20. století snažili pomocí literatury vzdělávat venkovské vrstvy. Vycházely levné publikace, které měly předávat informace o různých odvětvích každodenního života – o hospodářství, náboženství, dále byly vydávány například moralistní spisy apod. Nejvíce měli podle redaktora *Národních novin* (L. V. Obrov., z července 1872, č. 87, str. 1–2) dbát na šíření knih (a edukaci s jejich pomocí) učitelé.

3.6 Zájem Čechů o knihu slovenskou a německou na počátku 20. století

„Na počátku 20. století byl již knihkupecký sortiment rozdělen na obchod český a německý“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 222). V této době již zájem o německou knihu v Čechách, na Moravě i ve Slezsku slábl. Velkou nadějí Němečtí a Rakouští knihkupci vkládali do „vítězné války“. Rakousko-Uhersko ani Německé císařství si nepřipouštěly prohru, a tak i představitelé knižního trhu doufali v rozmach německé knihy po válce v českých i uherských zemích (tamtéž, str. 224).

Pro doložení poptávky Čechů po slovenské knize citujeme Nosovského (1927, str. 467): „Proč čtou Čechové málo slovensky? Toho příčinu hledati zase nutno ve špatném stavu slovenského knihkupectví a ve spolehlivosti maďarských pošt, jež českou nebo slovenskou knihu velmi nerady expedují. Jediný pak sklad slovenských knih byl u fy Höfer

a Klouček v Praze, a lze říci, že se – ovšem velmi mírně myšleno – dosti kupovaly. Na Slovensku dalo se počítati té doby jen s několika firmami: s Gašparikem a Komišem v Turč. Sv. Martinu, Páričkou a Klimáčkem v Růžomberku, Budapešť. naklad. spolkem v Budapešti, F. Klimešem v Lipt. Sv. Mikuláši, Roháčkem v Modré (od r. 1911) a Adolfem Horowitzem, ač maďarónem, v Trnavě. Ostatní firmy jsou (...) pouzí prodavači knih – lidových.“ Nosovský ale dodává, že ani mezi Slováky nebyl o české knihy zájem.

3.7 Knižní trh za první světové války

Válečná léta byla pro knižní trh velmi nepříznivá v obou zemích. Nejen že kvůli válce bylo zastaveno vydávání některých periodik, ale byly i poškozeny vztahy s dalšími státy Evropy, čemuž přispěly i problémy s dopravou. Dále se změnila skladba zaměstnanců v knihařském řemesle – již roku 1917 převážily ženy pracující v knihkupectvích. Nejvíce ovšem sužoval knižní trh nedostatek papíru a celkový růst cen. V průběhu války stoupla cena papíru dvakrát, ceny desek a vazeb o 15–30 % a knihařská práce až o 50 %. (Nosovský, 1927, str. 291–494)

4 Knižní trh v období 1918–1945

Rozpad Rakouska-Uherska a následný vznik Československa byly tak významnými událostmi, že ovlivnily všechny oblasti života. Česká i slovenská kultura může lépe vyniknout v evropském kontextu, jelikož už není součástí velkého soustátí mnoha národů Rakouska-Uherska, zároveň však čelí novým výzvám vzájemné spolupráce.

Pro Čechy a Slováky znamená první republika velký rozmach, a to včetně kulturní sféry. Spojení obou národů v jednom státním celku přitom klade velké nároky jak na jeho vnitřní organizaci, tak na jeho prezentování na mezinárodním poli a mezi dalšími slovanskými zeměmi.

Z hlediska začleňování české a slovenské knihy do evropského, případně světového, kontextu byly velmi důležité mezinárodní akce, na kterých se čeští a slovenští spisovatelé či kniháři mohli prezentovat. Tím spíš, pokud se událost konala na československém území.

Jako příklad takové akce uvádíme *Mezinárodní sjezd knihovníků a přátel knihy*, o němž referoval týdeník *Nová svoboda*²¹ a který se konal v létě 1926 v Praze. V článku (Koutník, 1926, č. 28, str. 379–381), jenž o průběhu akce informuje, je vyzdvižováno právě ono československé pořadatelství události, jejíž program se „neomezil jen na otázky přísně knihovnické, nýbrž pojal ve svůj program knižní kulturu vůbec, od vzniku knihy až k rozšíření mezi obecností, tedy i otázky tisku, výzdoby knih, vazeb, knižní produkce, poměrů trhu knihkupeckého...“

4.1 Obnova institucí

Nejdůležitější obnovenou slovenskou institucí, již Maďaři v období Rakouska-Uherska zakázali, byla *Matica slovenská*, která se znovu stala slovenským kulturním centrem. Její činnost sahala „od vytvárania podmienok pre odborné fundovanie vlastivedných disciplín ... cez širokú škálu edičnej činnosti knižnej i časopiseckej až po organizovanie osvetovej práce v mestách i na dedinách“ (Šmatlák, 1988, str. 485).

²¹ Týdeník Komunistické strany Československa.

Matica slovenská jednala po vzniku republiky poprvé v lednu 1919 v Turčianském sv. Martine, sjeli se sem novináři, spisovatelé, nakladatelé, knihkupci a přizvána byla také menší skupina z Prahy (Nosovský, 1927, str. 623).

Již na počátku roku 1919 Slováci vyslovili obavu z přílišného zasahování Čechů do slovenských záležitostí. Český zástupce zde ale ubezpečoval Slováky, že jim nebude vnučována česká kniha a ani čeští knihkupci nebudou konkurovat slovenským.

V tuto chvíli byla nicméně opravdu nutná spolupráce, největším nedostatkem na slovenské straně totiž byla neexistence odborné literatury. Šimeček s Trávníčkem (2015, str. 231) i Šmatlák (1988, str. 485) se shodují, že pomoc české inteligence a distribuce českých odborných knih na Slovensko byly v této době nezbytné.

Dá se předpokládat, že vedle vzestupu české a slovenské knihy souběžně probíhala snaha o snižování vlivu a produkce titulů maďarských a německých.

Na Slovensku došlo dále k obnově vydávání časopisu *Slovenské pohľady* (od 1922), hlavního slovenského literárního periodika (Šmatlák, 1988, str. 486). Nejdůležitější slovenský vědecký časopis byl *Zborník Matice slovenskej* (Kováč, 2010, str. 197).

Jak bylo pojednáváno v předchozí kapitole, Slováci měli v důsledku rakousko-uherského vyrovnání velmi nevýhodné postavení, jejich národní instituce, školy a některé časopisy musely ukončit činnost. České země jako součást Předlitavska měly přeci jen pozici lepší. Připomínáme, že *Maticе česká* fungovala nepřetržitě od roku 1831 (i když její význam postupně upadal), od 60. let 19. století také stále působil *Spolek českých knihkupců a nakladatelů*. Tato instituce nicméně po vzniku republiky převzala profesní dohled nad oběma zeměmi, změnila název na *Spolek knihkupců a nakladatelů Československé republiky* (od 1919) a později na *Svaz knihkupců a nakladatelů Československé republiky* (od 1924) (Nosovský, 1927, str. 607).

4.2 Knihkupecké, nakladatelské a knihovnické spolky první republiky

4.2.1 Spolky a svazy nakladatelů a knihkupců

„Organisace knihkupců s l o v e n s k ý c h nebyla za maďarského režimu vůbec myslitelnou, natož proveditelnou“ (Nosovský, 1927, str. 623). Ačkoli Petrus (1988, str. 227) informoval o *Knihkupecko-nakladatelskom spolku* fungujícím v Rakousku-Uhersku

v Turčianskom sv. Martine. Předpokládáme, že Nosovský o něm neinformuje, jelikož *Spolek* buď brzy zanikl, anebo neměl celonárodní dosah.

Po ustanovení Československé republiky se situace měnila k lepšímu, mezi Slováky přibylo čtenářů, nakladatelů i knihkupců (tamtéž). Vznikl *Sváz slovenských knihkupcôv* v Bratislavě, v Košicích byl ustanoven *Spolok kníhkupcov a papiernických obchodnikov na Slovensku* (jenž začal vydávat i časopis *Kníhkupec a pepiernický obchodník*).

Bratislavský *Sváz* vznikl v roce 1921 na popud Viktora Sekeye, který již dříve vedl *Slovenskou tlačovou agenturu v Bratislavě* a tuto organizaci tak pouze přeměnil ve *Sváz slovenských kníhkupcov*. Na počátku 20. let 20. století měl však *Sváz* pouze tři členy (tamtéž, str. 643). Z toho vyplývá, že tato organizace patrně nenaplnila očekávání, proto byly zakládány spolky jiné.

Spolok kníhkupcov a papiernických obchodnikov na Slovensku měl v pojednávané době (počátek 20. let 20. století) členů více (zhruba sto), ale nesdružoval pouze slovenské obchodníky, nýbrž i maďarské. Jak jsme zmiňovali výše, v Košicích byla již v minulosti knihkupectví zejména maďarská (případně židovská), inteligence zde navíc „sahá většinou po knize maďarské“ (tamtéž, str. 624). Také proto byla první čísla uváděného periodika psána maďarsky, až později byl časopis dvojjazyčný. Z regionálního hlediska a kvůli jmenovaným důvodům se tomuto jevu nelze divit. Ovšem z celonárodní perspektivy a s vědomím československé snahy o národní povědomí se zřejmě tento *Spolok* nesetkal s velkým nadšením.

V Brně byl dále vytvořen moravsko-slezsko-slovenský *Spolek čsl. knihkupců pro Moravu, Slezsko a Slovensko* (Nosovský, 1924, str. 624).

Se svými 443 členy (k roku 1919) byl největším a nejdůležitějším sdružením *Spolek knihkupců a nakladatelů Československé republiky* (tamtéž, str. 607), jelikož „sehrál významnou úlohu při organizaci nakladatelské a knihkupecké činnosti i při propagaci československé knihy“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 267). Mimo jiné se členové *Spolku* snažili o šíření a vzbuzování zájmu o knihu na jakýchsi „prototypch“ knižních veletrhů, od roku 1927 se například konal *Týden české knihy* (tamtéž).

4.2.2 Knihovny a spolky

Podle zákona přijatého v červenci 1919 měla mít každá obec, v níž se nacházela škola, veřejnou knihovnu, kterou by podporovala daná obec (viz níže). Ve stejném roce²² byl založen *Spolek československých knihovníků*, jehož cílem bylo sdružovat knihovníky všech druhů knihoven (obecních, vědeckých i administrativních), *Spolek* také vydával časopis (Nosovský, 1927, str. 620). Periodika *Knihy a knihovny* se příliš dlouho neudržela, od roku 1922 byl vydáván úspěšnější *Časopis československých knihovníků*, jenž zakončil svou činnost až ve válečných letech (v roce 1944) (Cejpek, 1957, str. 42).

Od *Spolku československých knihovníků* se kvůli neshodám na konci 20. let 20. století oddělil *Spolek veřejných obecních knihovníků*, požadující „lepší sociální postavení knihovníků a důstojnější místo knihoven ve veřejném životě“, později i *Knihovědná společnost*, vedená pracovníky vědeckých a odborných knihoven. Kvůli hospodářské krizi ve 30. letech došlo ke sloučení alespoň části knihovnické obce. „Po sloučení pražského knihovnického spolku se SVOKem²³ vznikl „Ústřední spolek česko-slovenských knihovníků““ (Cejpek, 1957, str. 44). Jeho činnost však také netrvala dlouho kvůli německé okupaci v roce 1938.

4.2.3 Klub moderních nakladatelů Kmen

Po první světové válce mnoho kvalitních českých nakladatelů nedokázalo dál vést své podniky stejně úspěšně. Nakladatelé se snažili (především) ekonomickým problémům čelit. A snažili se jim čelit společně – nová generace nakladatelů založila *Klub moderních nakladatelů Kmen*. Jejich jednotným zájmem byla snaha „o účinné prosazování vysoké knižní kultury a podporou kvalitní, nekomerční knižní tvorby“, důraz na prezentaci knihy a v neposlední řadě také další činnost v kulturní sféře. (Magincová, 2012, str. 77–78)

Tento *Klub* Burget (2017, str. 2 [online]) charakterizuje jako „jakousi obdobu velkého kolektivního nakladatelského domu, který se vedle vydávání knih orientuje také na činnost výstavní, přednáškovou a osvětovou.“ Patřilo sem celkem 23 českých podnikatelů, jmenujeme zde nejvýznamnější z nich: Otakar Štorch-Marien (nakladatelství

²² Podle Jiřího Cejпка (1957, str. 42) došlo ke vzniku *Spolku československých knihovníků* v roce 1918.

²³ *Spolek veřejných obecních knihovníků*.

Aventinum, O. Štorch-Marien byl předseda *Klubu* od roku 1930), Ladislav Kuncíř (*Družstevní práce*), Václav Petr (*Sympozion*) a Jan Fromek (*Odeon*) (tamtéž).

Kmen brzy po svém založení začal spolupracovat se *Svazem československých knihkupců a nakladatelů*. Mezi těmito organizacemi byl ale velký rozdíl. Citujeme zde po vzoru Magincové Jaroslava Pilze: „Svaz čs. knihkupců a nakladatelů byl oficiální organizací masovou, zatímco *Kmen* byl výběrem těch nejlepších a značka *Kmene* v kroužku, kterou kmenisti tiskli do knih, získala si časem zvuk nejvyšší kvality.“ (Magincová, 2012, str. 79)

4.3 Náklady periodik a knih v Československu. Knihkupci

České knihy i česká periodika měla v Československu procentuální převahu, která trvala až do roku 1938. Průměrný náklad českých novin (z nichž se většina tiskla v Praze) dosahoval 22 166 výtisků, slovenská periodika vycházela průměrně v nákladu 8 167. V relativně velkém množství vycházela i periodika německá a maďarská (průměrný náklad 7 200, respektive 6 645) (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 243).

Národ	Počet obyvatel v ČSR ²⁴	Průměrný náklad periodik	Počet obyvatel na jeden výtisk
Čechoslováci	8,7 mil.	30 333	289
Češi	5,7 mil.	22 166	257
Slováci	3 mil.	8 167	367
Němci	3,1 mil.	7 200	434
Maďaři	745 tis.	6 645	112

Tabulka 1 (zdroj: Šimeček–Trávníček, 2015, str. 243)

Tabulka výše ukazuje, že na jeden výtisk připadlo přibližně 289 Čechoslováků, přičemž o poznání lepší situace panovala v Čechách než na Slovensku. Hůře si v tomto srovnání vedla německá periodika, naopak lépe maďarská. Předpokládáme, že maďarská periodika neměla vyšší průměrný náklad oproti ostatním národům (vzhledem k jejich počtu

²⁴ Vycházíme zde z údajů z roku 1921, kdy proběhlo sčítání lidu. Čechoslováků žilo v ČSR přibližně 8,7 milionů (z toho cca 3 miliony Slováků). Německá menšina čítala něco přes 3,1 milion (tzn. 23 %), maďarská potom zhruba 745 tisíc. Další početnější národnostní menšinou byli Rusíni (cca 461 tis.). (Tóth, 2010, str. 3 [online])

v Československu), nejmenší počet obyvatel na jeden výtisk je tedy způsoben spíše malým počtem titulů vycházejících v maďarštině.

Národ	Počet obyvatel (k r. 1921)	Podíl na knižním trhu (k r. 1929) (dle jazyka knih)	Negramotnost (k r. 1921)
ČEŠI	Cca 5,7 mil.	76,4 %	Ø 3 %
SLOVÁCI	Cca 3 mil.	7,6 %	15 %

Tabulka 2 (zdroj: Šimeček–Trávníček, 2015, str. 241, 243; Golub, 1937, str. 32; sčítání lidu v r. 1921)

Z publikace Ilji Goluba (1937, str. 32) vyplývá dominance české knihy na knižním trhu Československa. Uvádíme zde rok 1929, ve kterém česká knižní produkce dosáhla na celostátním knižním trhu podílu 76,4 %, slovenská 7,6 %, německá dokonce 10,4 %, maďarská 1,8 %, ostatní knihy národnostních menšin nepřekročily 1 %.

Uvážíme-li fakt, že Slováků a Němců v Československu žilo přibližně stejné množství, ukazuje to výrazně lepší pozici německé knihy v republice oproti knize slovenské, což může souviset s gramotností obyvatel jednotlivých národů. Z tabulky níže vyplývá, že Slováků bylo ve 20. letech 20. století negramotných 15 %, u Němců se podíl držel do tří procentních bodů.

Avšak za zmínku stojí také maďarská menšina. V předchozích odstavcích jsou uvedeny velké průměrné náklady maďarských novin – větší než u jiných jazyků – ale maďarská kniha takto výsadní postavení neměla. Naopak podíl 1,8 % z výtisků na československém území svědčí o malé poptávce po maďarsky psaných dílech.

Dále zde zmíníme Nosovského (1927, str. 597–598), který srovnává počty vydaných českých knih v letech 1913 a 1923, jež dokazují velmi plodné období z hlediska knižní produkce v prvních letech po vzniku republiky. Zatímco před válkou (1913) bylo vydáno něco přes 2 300 svazků, o deset let později už se vytisklo téměř 5 400 českých publikací.

V období první republiky vzrostl i počet knihkupců, českých i slovenských, nestalo se tak ale ihned po skončení války, jelikož na našem území nebyl dostatek materiálu a výroba byla drahá (viz níže).

Výraznější rozdíl v nárůstu počtu knihkupců vyplývá ze seznamu slovenských knihkupců, na nějž odkazují Šimeček s Trávníčkem. Knihkupectví totiž v dřívějších letech

(před první světovou válkou) provozovali na slovenském území převážně Židé a Maďaři. Zmíněný seznam z roku 1919 obsahuje (v souladu s výše uvedeným tvrzením o chybějící knihkupecké síti na Slovensku) pouze 15 slovenských knihkupců. V následujících letech se však jejich počet několikanásobně zvětšil (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 232, 238).

4.4 Zájem Slováků o české knihy a obliba slovenských knih na českém území

O českou beletrii na Slovensku zájem příliš nebyl, zejména mezi lidovými čtenáři. Čeští nakladatelé proto vydávali překlady českých děl do slovenštiny. Slovenskou poptávku by však byli schopni pokrýt i Slováci sami, neboť byla velmi nízká (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 233, 238). Česká kniha se tak mohla již zde jevit jako nežádoucí konkurence, bránící rozvoji slovenského knižního trhu.

Ani reciproční produkce překladů klasické slovenské literatury určených pro český trh nevzbuzovala u čtenářů předpokládaný zájem. Důvodem mohlo být silné sepetí beletrie s nacionálními zájmy, zřejmě v obou národech již od dob národního obrození. Mezi české nakladatele soudobých slovenských děl patřil v Praze například Leopold Mazáč.

4.5 Šíření českých knih po Evropě. Myšlenka jednotného slovanského trhu

Čeští knihkupci a nakladatelé věřili, že se jejich knihy budou šířit nejen na Slovensku, ale i v německy mluvících sousedních zemích, a že je budou moci prezentovat i dál za hranicemi, například ve Francii, Anglii a Itálii, na východě potom v Jugoslávii, Polsku a Rusku (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 230).

Dokonce se znovu objevila myšlenka jednotného slovanského trhu, jehož hlavním centrem by byla Praha. Tento nápad ale i podruhé ztroskotal kvůli ekonomickým a politickým problémům – „slovanské Rusko se přeměnilo ve stát bolševický a v samotném Československu sílily národnostní rozpory“, zejména na slovenské straně se objevily obavy z čechizace (tamtéž).

4.6 Legislativa a problémy s ní spojené

Poměrně problematickou oblastí knižního trhu byla právní úprava, jelikož v Československu neplatila jednotná legislativa. 28. října 1918, tedy v den ustanovení Československé republiky, vzešel v platnost tzv. *Recepční zákon* (11/1918 Sb.), který potvrzoval (prozatím) platnost téměř všech zákonů obsažených v ústavě Rakouska-Uherska. V listopadu téhož roku vydalo Národní shromáždění *Prozatímní ústavu* (37/1918 Sb.). Ta ale rovněž neobsahovala zákony týkající se občanských práv a svobod, proto se domníváme, že nadále platily zákony rakousko-uherské.

To ovšem znamená, že v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku byla platná jiná právní úprava. V české části republiky platily rakouské (předlitavské) zákony, ve slovenské naopak zalitavské. Ani nová ústava z roku 1920 (121/1920 Sb.) neobsahovala zákony, jež by sjednocovaly ustanovení na české a slovenské straně státu. Na tyto rozdíly upozorníme, jelikož měly významný vliv na knižní trh.

Knižního trhu se konkrétně dotýkala úprava knihkupecké živnosti, která na Slovensku stále nebyla koncesovaná²⁵, proto mohl knihy prodávat (a tím knihkupcům konkurovat) v podstatě kdokoli, ale zejména učitelé, již nakupovali knihy se slevou a následně je prodávali (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 235–236).

V českých zemích byl knižní trh mnohem více regulován než na Slovensku. Nelze ovšem tvrdit, že by zákony platné pro české území měly negativní důsledky pro rozvoj knižního trhu, právě naopak.

4.7 Obecní veřejné knihovny

V roce 1919 vstoupil v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v platnost zákon o obecních knihovnách, podle kterého měla v každé obci v Československu být knihovna. Uvedený zákon vytvořil základy pro nynější síť obecních knihoven, která je jednou z nejhustších v Evropě (Janáček, 2011 [online]). V roce 1925 začal zákon o obecních knihovnách platit také na Slovensku, a i díky tomu v letech 1918–1928 vzrostl počet knihoven, velikost knižního fondu a počet čtenářů. „Podle statistik z r. 1929 šlo v tomto roce sice již

²⁵ Tj. úředně povolená živnost.

o velmi hustou síť veřejných knihoven – jedna veřejná knihovna na 813 obyvatel.“ (Cejpek, 2002, str. 193)

Cejpek však hovoří o tom, že v českých zemích bylo poměrně hodně knihoven i před první světovou válkou (k roku 1910 bylo v Čechách 4 451 knihoven), horší situace byla na Slovensku (tamtéž, str. 181), kde po zavedení zákona v roce 1925 došlo „k zvlášť výraznému skoku (...) stoupl [zde] počet obecních knihoven od roku 1926, kdy jich bylo evidováno 754, na 2 959 v roce 1935“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 271).

Na tomto místě je vhodné srovnat růst počtu knihoven na českém a slovenském území v první dekádě platnosti knihovnického zákona. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku platil zákon od roku 1919, pro komparaci využíváme data z let 1920–1929 (Kubíček, 2018, str. 48 [online]). V tomto období vzrostl počet obecních knihoven o 268 %. Na Slovensku byl platný zákon od roku 1925, v letech 1926–1935 se počet knihoven zvýšil o 292 %.

Problémem obecních knihoven byla nevyrovnanost jejich finančních možností, „příjmy vesnických knihoven [byly] v r. 1929 méně než poloviční oproti příjmům veřejných knihoven ve městech a celkový příspěvek vesnických obcí byl 4× menší než příspěvek měst“ (Cejpek, 2002, str. 193). To ve svém důsledku znamenalo zejména malý knižní fond a nemožnost jeho obměny ve vesnických knihovnách stojící v protikladu k velkému zájmu čtenářů.

Průměrně obsahovala každá knihovna v české části státu 601 titulů, ve slovenské 204 (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 271). Celorepublikový průměr knih na jednu knihovnu dosáhl 465 svazků (Cejpek, 2002, str. 193). Zároveň je nutné podotknout, že v českých knihovnách měly zastoupení také knihy slovenské (původní i přeložené) a i ve slovenských knihovnách tvořily část knižního fondu české knihy (taktéž originály i překlady do slovenštiny).

V roce 1935 vzešel v platnost zákon o povinných výtiscích, který stanovil, že všichni nakladatelé v republice musí odevzdat po jednom výtisku *Národní a univerzitní knihovně* v Praze, knihovně Národního shromáždění a knihovně tiskového odboru předsednictva ministerské rady (Cejpek, 2002, str. 211). Z Cejpkových údajů vyplývá, že na Slovensku nebyla knihovna sdružující celostátní povinné výtisky, ovšem několik knihoven disponovalo právem částečného povinného výtisku, tzn. povinný výtisk jí

odevzdávali nakladatelé určité oblasti. Na Slovenku to byla například *Univerzitná knižnica* v Bratislavě.

Vůbec největší knihovna v republice byla v Praze s knižním fondem 61 681 svazků (k roku 1937), na Slovensku největší množství titulů pojímala městská knihovna v Bratislavě (přes 50 000).

Spolky, jež knihovníci v Československu zakládali, byly uvedeny výše (kap. 4.2.2).

4.8 Čeští a slovenští nakladatelé

Na Slovensku patřily během první republiky (i později ve Slovenském štátě) mezi největší vydavatelství *Spolok sv. Vojtecha*, *Matica slovenská* a *Tranoscius*. Na základě těchto informací předpokládáme, že mezi města s největším podílem vyprodukovaných knih patřila Trnava (sídlo *Spolku sv. Vojtecha*), Turčianský sv. Martin (sídlo *Maticy slovenské*) a Liptovský Mikuláš (sídlo *Tranoscia*). Golub (1937, str. 42) na první místo v objemu produkce staví Bratislavu (3,4 % ze všech vydaných knih v ČSR). Na slovenském území ale jistě obchodovali také čeští a maďarští knihkupci. Z českých to byl například nakladatel Jan Otto a společnost *Melantrich* vlastníci zde filiálky.

Jak bylo pojednáváno výše, *Matica slovenská* byla obnovena na samém počátku roku 1919, když navázala na „svoju predchádzajúcu vedeckú, osvetovú, zbierkotvornú a vydavateľskú činnosť“ (*Matica slovenská – História Maticy slovenskej* [online]). Nezabývala se tedy pouze vydavatelskou činností, ale mnoha dalšími kulturními a osvětovými aktivitami.

Co se týká samotného vydávání knih, její produkce byla poměrně široká – „od čítaniek, reedícií slovenských klasikov, poézie, prózy, dramatickej literatúry, pôvodných prác, prekladov a časopisov až po vedeckú literatúru“ (Buchta, 2011, str. 23). I přes nepříznivé hospodářské a politické podmínky rostla produkce knih *Maticy slovenské* nejvíce v průběhu 30. let 20. století. „Matičná knižná produkcia v rokoch 1919–1938 bola taká rozsiahla, že po každej stránke mala prvenstvo medzi ostatnými vydavateľmi“ (tamtéž).

Spolok sv. Vojtecha a *Tranoscius* byly (a dnes stále jsou) církevní organizace a nakladatelství. *Spolok sv. Vojtecha* je římskokatolické a *Tranoscius* evangelické vydavatelství založené již na konci 19. století.

V Čechách patřil k největším vydavatelům koncern *Melantrich*. Nakladatelství *Melantrich*, spravované národně socialistickou stranou, vzniklo roku 1898 v Praze (původní název: *Tiskárna národně-socialistického dělnictva*). Od roku 1910 podnik vystupoval pod jménem *Melantrich* – zatím stále jen jako nakladatelství – knihkupeckou koncesi získal až roku 1919 (Burget, 2017, str. 5 [online]). *Melantrich* mimo jiné vydával noviny *České slovo*, jež v roce 1935 dosáhly rekordního nákladu 500 000 kusů.

Zmínili jsme již filiálku *Melantrichu* na slovenském území, konkrétně se nacházela v Žilině, v Bratislavě byla potom zřízena redakce deníku *A-Zet*. Další tiskárnu koncern vlastnil v Brně (zde vycházelo periodikum *Moravské slovo*). Svou velikostí a šíří působnosti (kromě vydávání knih a periodik vlastnil například rekreační zařízení, cestovní kancelář apod.) patřil opravdu k unikátům a v Československu mu žádný podnik v tomto ohledu nekonkuroval. V roce 1938 patřil mezi „největší a nejmodernější závody polygrafického podnikání v Evropě“ (Fejlek, 1998, str. 121–124).

V roce 1924 se stal *Melantrich* akciovou společností. Tento status měla i další česká nakladatelství, například *Státní nakladatelství*, založené již v 18. století především za účelem produkce knih pedagogických a učebnic. *Orbis*, v němž byla vydávána odborná a populárně-naučná literatura, byl silně spjatý s politikou, vycházely zde proto mimo jiné spisy státníků (Košnarová, 2012 [online]). A protože měly publikace vydané v *Orbisu* reprezentovat Československo za hranicemi, vycházely zde hojně cizojazyčné knihy – zejména německé, anglické a francouzské.

Další velmi významní čeští nakladatelé byli uvedeni výše v souvislosti s *Klubem moderních nakladatelů Kmen*.

4.9 Krize knižního průmyslu, její příčiny a dopady

Během první světové války cena knih velmi vzrostla, o čemž jsme již informovali. V období bezprostředně následujícím nebyla situace lepší, dražota knih sužovala knižní obchod i v letech po válce, mj. kvůli ceně tiskařské barvy a papíru.

Článek v *Národních listech* (K. Č., 1919, č. 229, str. 9) nicméně uvádí další důvod, upozorňuje na velmi vysoké procento z ceny knihy, které připadne knihkupci, a to 40 %. Z titulu, jenž stojí deset korun, jdou tedy čtyři koruny knihkupci, zbytek vydavateli,

který do tisku dává veškeré riziko, platí náklady i honoráře autorům, sazečům apod. Na autory samotné poté zůstane pouze 60–80 haléřů.

Autor článku dodává, že takové čtyři koruny, které si knihkupci za prodej účtují, nejsou pro běžného čtenáře nezanedbatelné, a je tak na spisovatelích a nakladatelích, aby se „mezi dílo a čtenáře (...) nestavila přehrada nemírných zisků.“

Konflikt mezi nakladateli a knihkupci (případně distributory) ohledně podílu na zisku je kontinuální součástí vzájemného vyjednávání uvnitř knižního trhu (vyjma období centrálně plánovaného knižního trhu v období socialistického Československa) a lze jej zaznamenat i dnes.²⁶

Ve 20. letech nastala na československém knižním trhu krize, již poté vystřídala celosvětová krize hospodářská. Přestože byly knihy drahé a čím dál méně dostupné pro širší vrstvy obyvatelstva, tiskly se stále ve velkém množství, které přestalo odpovídat poptávce.

Problém drahoty papíru a sazby ve 20. letech 20. století přetrvával. Přesto Josef Otto Novotný ve svém článku v *Národních listech* (1921, č. 268, str. 1) uváděl, že vznikají stále nová nakladatelství a nové edice, což podle něj vede k nadprodukcí. Dodal pak, že co do kvantity vydávání knih bychom mohli být spokojeni, horší je situace z hlediska kvalitativního.²⁷

Někteří čeští spisovatelé navrhovali jako řešení knižní krize omezení překladů, jichž bylo na české scéně poměrně hodně²⁸. Podle jiných by to ale příliš nepomohlo²⁹. Milada Síssová (*Národní listy*, 1927, č. 217, str. 1) konstatovala, že „krise knihy není zjev jen československý, je všude.“ A například ve Francii je kvůli rozdílu tržeb mnohem markantnější. Oproti předešlým dekadám se knihy ve Francii zdražily z 3,50 franků do-

²⁶ Pro srovnání: dnes si knihkupec z ceny bere okolo 35 %, distributor asi 15 %. Náklady činí asi 30 % z knihy, na nakladatele a autora tedy zůstává 20 %. Průměrně lze tedy říci, že honorář autora je procentuálně podobný honoráři autorů z první republiky, přičemž nakladatel dnes z prodané knihy dostane mnohem méně.

²⁷ Novotný si úpadek kvality literárních děl vysvětluje třemi způsoby. První je cena – střední vrstva si kvalitní tituly nemůže dovolit, a tak sahají po svazcích lacinějších, „jejichž umělecká úroveň je často velmi nepatrná, zhusta zhoří žadná“ (tamtéž). Druhý důvod většího zájmu o laciné knihy je jejich obálka či titul, jež jsou zajímavější než u knih vážných. A další vysvětlení, které Novotný udává, je ryze obchodní – kniha je zboží jako kterékoli jiné.

²⁸ Přesný poměr dovozu a vývozu knih neznáme. *Národní listy* z roku 1927 (M. R., č. 306, str. 11), udávají poměr 4 : 1 (domácí : překladové), předpokládají ale, že dovážených knih bude ve skutečnosti daleko více.

²⁹ Avšak i tak se počet vydané překladové literatury snížil (Golub, 1937, str. 36).

konce na 12. A to je stejně jako v Československu důvodem, proč širší čtenářstvo omezuje nákup knih.

Později přichází deník *Slovák*³⁰ (Sedlák, 1940, č. 238, str. 9) s nápadem tisknout kvalitní literaturu v levných sešitových vydáních, a tím ji zpřístupnit širšímu počtu čtenářů.

Hospodářská krize, která vzápětí přišla, však definitivně jakékoli návrhy na pomoc knihám zhatila. Nakladatelé měli na skladě spoustu knih, o které neměl nikdo zájem, v důsledku toho následovaly velké výprodeje titulů, nabídky knihařských prací pod cenou a ztrátové vydávání v malých nákladech (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 260).

Nakladatelství kvůli těmto faktorům navíc ztrácela věřitele, kteří by jim půjčili, což mnohdy vedlo ke konci celé firmy. Příkladem velmi úspěšné firmy, jež však nezvládla krizové období, bylo *Aventinum* nakladatele Otakara Štorcha-Mariena, které Šimeček s Trávníčkem nazývají „kulturní hvězdou první republiky“ (2015, str. 261).

Golub (1937, str. 7) uvádí data vydaných knih³¹ v krizových letech 1929 až 1935. Z nich lze vyčíst, že i když se produkce knih snížila, nejednalo se v celkovém součtu o markantní rozdíl, stále se jednalo o průměrně 5 700 vydaných knih za rok³² (přičemž nejméně vyšlo 5 329 knih v roce 1933 a nejvíce 6 416 v roce 1935).

Větší rozdíl byl ale v tom, kdo publikace vydával. Zatímco v roce 1929 bylo vydáno téměř 57 % svazků v soukromých podnicích, o šest let později toto číslo podstatně kleslo – na 44 %. A naopak v roce 1935 přibližně dvakrát více knih vydávaly státní podniky (z 245 knih v roce 1929 stoupl počet na 642 knih v roce 1935), nebo sami autoři (ze 462 svazků stoupl počet na 902). (Tamtéž)

Pro naši práci je nutné srovnat objem českých a slovenských knih vydaných v letech krize. Slovenské knize se paradoxně na konci 20. a v první polovině 30. let minulého století vcelku dařilo. Toto tvrzení podporuje Golub (1937, str. 32) i Buchta (2011, str. 23). Podíl slovenských knih od roku 1929 do 1935 vrostl o 2,1 % (z 7,6 % na 9,7 %), oproti tomu podíl českých knih se snížil (z 76,4 % na 69 %) (Golub, 1937, str. 32).

³⁰ *Slovák* byl slovenský politický deník Hlinkovy slovenské lidové strany.

³¹ Golub zmiňuje všechny knihy vydané v ČSR nehledě přitom na jazyk.

³² Srov. Nosovský uvedl, že za rok 1923 bylo vydáno méně než 5 400 knih (viz výše).

Zmíněné údaje odpovídají knihám jazykově slovenským, ale podobný trend lze vysledovat i u knih na Slovensku vydaných – i v této oblasti můžeme hovořit o stoupající tendenci, jelikož v pěti následujících letech (od roku 1929) se vždy vydalo na Slovensku více knih než v pojednávaném roce 1929. Na rozdíl od českých zemí, kde v letech 1932 a 1933 došlo k poklesu produkce. (Tamtéž, str. 40)

4.10 Období po Mnichovské dohodě. Válečná léta

Češi a Slováci se na konci 30. let opět ocitli v různých státních zřízeních. V březnu 1939 vzniká Slovenský štát, který se hlásí k fašistickému Německu, Čechy a Morava se dostávají „pod ochranu“ německé Říše a Podkarpatská Rus, po první světové válce náležející Československu, připadá Maďarům.

Po přijetí *Mnichovské dohody* v říjnu 1938 česká kultura opět zastává obrannou funkci, důraz je kladen především na národnostní stránku státu. Kniha (jako symbol národního povědomí) se stává nedostatkovým zbožím. Nebývalý zájem o knihu se zde staví do kontrastu s dobou minulou, kdy knižní trh trpěl odbytovou krizí. Ta je proto alespoň částečně vyřešena.

Nacističtí úředníci si byli vědomi velkého významu národní kultury pro Čechy, proto se ji snažili eliminovat. Jako první začala být usměrňována periodika – zastavovala se činnost některých novin a zakazoval se dovoz zahraničních. Snížení počtu novin a časopisů bylo v rozporu s velkou poptávkou občanů po aktuálních informacích.

Ovlivňování kultury podle nacistického vzoru mělo na starosti především Ministerstvo lidové osvěty, pod nějž spadala mj. *Národní kulturní rada* (vytvořena v listopadu 1938) a *Veřejná osvětová služba*. Obě instituce byly založeny za účelem „kulturněpolitické výchovy českého národa a k jeho ochraně před rušivými vlivy“ (Padevět, 2013, str. 92). Regulace knižního trhu byla řízena *Národní knižní radou* a *Knižní komorou*.

Kulturní rada byla zřízena i ve Slovenském štátě, tam „však nezískala žádný vliv a po několika měsících přestala existovat“ (Kamenec, 1992, str. 102).

V Protektorátu Čechy a Morava vznikaly tzv. seznamy prohibiti, jež vycházely průběžně od srpna 1939 do konce války. Listiny obsahovaly knihy, „které odporovaly kulturním a politickým cílům nacionálně socialistické říše a které proto nesměly být vydávány, prodávány, půjčovány, nabízeny ani skladovány“ (Doležal, 1996, str. 113). Jen v letech

1941–1944 bylo z vydavatelství a knihoven ve 104 okresech (kromě Prahy) odebráno přes dva miliony knih (tamtéž, str. 114).

Doležal ve své publikaci *Česká kultura za protektorátu* (1996, str. 115) uvádí data o žádaných a povolených nákladech knih v letech 1941–1943 (například v roce 1942 žádaný náklad dosáhl 16,2 milionu výtisků; povolených bylo pro tento rok pouze 8,1 milionů). Výsledkem těchto regulací bylo samozřejmě snižování produkce v českých zemích. Naopak vydávání knih německých či jejich překladů rostlo. „Nacisté využívali skutečného i předstíraného nedostatku papíru jako záminky k směřování české vydavatelské činnosti k převýchově českého národa a osvojování si ‚říšské myšlenky‘“, protože byl papír přednostně dodáván do nakladatelství vydávajících propagandistickou literaturu a německé učebnice (tamtéž, str. 116–117).

Většina Slováků osamostatnění od Čechů uvítala: na Slovensko se přestala vozit česká periodika a česká nakladatelství (respektive jejich pobočky) se rušila. Slováci si od ustanovení státu s vlastní národní majoritou slibovali zvýšení knižní produkce, což se podle Kamence plnilo jen z části. Většimu rozmachu slovenské knihy bránily především válečné podmínky a s nimi spojený nedostatek materiálu a také ideologické spory uvnitř státu. (Kamenec, 1992, str. 100)

K osamostatnění Slováků a dopadu této události na knižní trh se vyjadřuje článek Jána Sedláka v deníku *Slovák* (1940, č. 238, str. 9). „Česká dobrodružná literatura je zakázaná. A to je příležitost. Čo teraz? Nahradíť ju.“ Vzápětí se v článku píše, že se objevilo několik nových originálních autorů románů, jsou sice podle Jána Sedláka stejně nízké kvality jako české romány, „ale je to, odpusťte, naše – slovenské.“

Někteří slovenští nakladatelé se shodovali, že je třeba zřídit novou sdružující organizaci pro knihkupce a nakladatele, která by se o šíření slovenských knih starala. Podle Pavla Gerdelána, nakladatele z Trnavy, bylo na Slovenku pouze pět nebo šest knihkupců-odborníků, což chápal jako velký problém. Navíc, jak napsal jeho kolega Rudolf Vacek (působící ve slovenském Hlohovci), na Slovensku bylo knihkupectví stále nekoncesovanou živností, a tak se za knihkupce mohl označit „každý papiernik, ktorý bol kníhkupcom preto, lebo predával ‚Rodokaps‘ a iné podobné sošity“ (*Slovák*, 1941, č. 34, str. 8). Takoví obchodníci by podle něj součástí zamýšleného *Sväzu kníhkupcov* být neměli.

Uvedený názor dokládá, že ještě na konci 30. let 20. století byla v důsledku odlišné právní úpravy slovenská knižní produkce oproti české mnohem méně regulovaná. Tento fakt ještě zesílila válečná cenzura, která se knižní produkce v Čechách a na Moravě dotkla mnohem citelněji než výroby knih na Slovensku.

Čistka a zbavování se nežádoucí literatury neminulo ani knihovny. Z veřejných knihoven (počítáme-li i pohraničí) bylo odebráno přes 3,3 milionů českých knih (tzn. 40 % svazků). Velké části knižního fondu se musely zbavit i knihovny administrativní, korporáční, soukromé (zejména židovských majitelů) a knihovny při vysokých školách (Karlova univerzita v Praze přišla těmito restrikcemi až o půl milionu svazků). (Doležal, 1996, str. 118)

Knihovny na Slovensku na rozdíl od českých nezaznamenaly tak velké změny, přestože seznamy zakázaných knih existovaly i zde. Vyřazené knihy byly zejména české, naopak nové knihy měly dbát především o „mravní a kulturní úroveň národa“ (Šimeček–Trávníček, 2015, str. 313). Regulace na Slovensku tedy paradoxně přispívala k rozvoji slovenského knižního trhu.

Ústredná osvetová komisia pri Ministerstve školstva a národnej osvety vydala v roce 1940 seznam knih schválených pro obecní knihovny (*Soznam schválených kníh pre obecné knižnice*), který posuzoval všechny knihy vydané do července tohoto roku. Deník *Slovák* (Čunderlík, 1940, č. 261, str. 13) o tomto seznamu referuje, neuvádí však, jaké množství knih upadlo daným nařízením v nemilost. Schválené knihy byly rozděleny do tří kategorií: knihy pro obecní knihovny povinné, doporučené a uznané.

Relativní autonomii v kulturní sféře dokazuje i Ivan Kamenec: „Slovenská kultura bola síce usmerňovaná, ale nie usmernená...“ (2008, str. 168). Nadále fungovala *Matica slovenská*, která vydávala hodnotné knihy, i katolický *Spolok sv. Vojtecha*, ten vydával měsíčník *Kultúra*, a pokračoval i časopis *Slovenské pohľady*.

Výrazně se snížil počet vycházejících periodik, „niektoré periodiká zanikli, iné sa dali dobrovoľne alebo z donútenia do služieb režimu“ (Kamenec, 2008, str. 170), Kamenec ve své další publikaci hovoří o „děravé totalitě“ (1992, str. 104). Na menší počet vycházejících časopisů a novin nicméně může mít vliv i zákaz českého tisku.

4.11 Po skončení druhé světové války

Několik měsíců po válce byl o knihu na Slovensku i u nás velký zájem, neboť byla dlouhá léta nedostatkovým zbožím a lidé věřili, že se po skončení války situacelepší. Přání se ale nenaplnila a knihkupci stále neměli dostatek knih k prodeji. Časopis *Svět práce* (Bulánek, 1945, č. 22–23, str. 22) o tom informuje v souvislosti s nadcházejícími Vánoci. Píše o „duševním hladu“, a o tom, že „dorůstá generace, která nebyla štípena myšlenkami našich spisovatelů“, což může mít negativní dopad na „duchovní budoucnost“ člověka.

„Soukromá nakladatelství nakonec nezlikvidovala okupace Československa v roce 1939, ale až poválečné období, které znamenalo definitivní zánik soukromých nakladatelů, to je však již jiná kapitola dějin nakladatelského života“ (Burget, 2017, str. 5 [online]).

5 Srovnání vybraných parametrů

5.1 Počátky nerovnoměrného vývoje českého a slovenského písennictví

Během výzkumu jsme zjistili, že počátky písennictví jsou v českých zemích i na Slovensku úzce spjaty s křesťanstvím, které na území Velké Moravy (jež soustředila jak Čechy a Moravu, tak část Slovenska) přinesli Konstantin s Metodějem.

Velkou Moravu obývali Češi a Slováci, a proto zde měly národní jazyky velký prostor pro vývoj. To se přirozeně projevilo v prvních písenných památkách, jež byly psány slovanskými jazyky. Ne na dlouho se však v období kolem 9. a 10. století dostaly slovenské jazyky do popředí. Příchod křesťanství sice poskytl podmínky pro vznik slovesnosti, ale také způsobil masivní šíření latiny.

Další historický bod, jenž zapříčinil úpadek vývoje češtiny a slovenštiny, byl rozpad Velké Moravy (roku 907). Domníváme se, že právě zde vznikl rozdíl mezi vyspělostí českého písennictví a slovenského. Rodící se slovenský jazyk a v neposlední řadě národní povědomí bylo utlačeno Maďary, kteří si slovenské území podrobili. Nemohlo se rozvíjet nejen písennictví, ale národní povědomí a slovenský jazyk vůbec. Několik století poté museli Slováci čelit maďarizaci. Navíc nelze konstatovat, že by Uhři rychle přebírali všechny „novinky“ přichozí z jiných částí Evropy, ať už se týkaly politických, kulturních či jiných záležitostí a „posílali“ je do severní části monarchie, totiž na Slovensko. Jmenujme zde snižování analfabetismu a budování škol, šíření knihtisku a zakládání tiskáren, pronikání osvícenských reforem nebo pozdější tolerování Slováků jako národa v Rakousku-Uhersku.

Češi přeci jen měli svůj stát mnohem déle, a i když se později stal součástí velké Habsburské monarchie, jejíž součástí drahnou dobu zůstal, nadvláda rakouských panovníků umožňovala alespoň minimální postupné budování české kultury a zároveň poskytovala podpůrnou infrastrukturu a regulace ochraňující jednotlivé články trhu.

5.2 Rozdíly mezi českým, moravským a slovenským trhem v 15. století

Z naší práce vyplývá, že již v 15. století slovenský trh za českým zaostával. Ve druhé polovině 15. století jsou v Čechách spolehlivě doloženy tiskárny i probíhající obchody

s knihami (výše byly uvedeny obchodní styky podnikatele Petra Dracha, který na českém území prodával zejména německé a latinské výtisky).

Naopak o slovenské prvotisky se dodnes vedou spory. Slovenští badatelé sice tvrdí, že na přelomu 70. a 80. let 15. století existovala tiskárna v Bratislavě, podle jiných však výtisky z tohoto data mohly vzniknout i v jiných částech Uher.

Celou kulturu v 15. století nejvíce ovlivnil vynález knihtisku (přelom let 1447/1448), stejně tak kulturu v českých zemích i v Uhrách. Podle Nosovského (1927, str. 69) byly první slovenské knihy tištěny přibližně roku 1485, a to v budínské tiskárně, v níž se tiskly také knihy latinské a maďarské.

První český výtisk – Nosovský ho datuje do roku 1468³³ – vznikl v plzeňské dílně neznámého tiskaře. Klíčové ovšem je, že v Plzni se tiskařství udrželo a následně se ještě rozšířilo do dalších českých měst: Prahy a Kutné Hory (tamtéž, str. 67).

Naopak fakt, že se slovenské knihy musely tisknout v Budíně, vypovídá o velmi špatné situaci Slováků v Uherském státě a o malé šanci na rozvoj slovenského písemnictví.

V tomto období je také patrný rozdíl mezi Moravou a Čechami. Sluší se připomenout, že Morava v letech 1478–1490 patřila Uhrám, knihtisk se proto na moravské území nešířil z Plzně či Prahy, nýbrž z Budína. Toto tvrzení podporuje Nosovský, když podotýká, že na Moravě „do r. 1486 nevyšla vůbec žádná kniha“ (1927, str. 68). Ve zmíněném roce 1486 vznikla tiskařská dílna v Brně (tiskař Konrad Stahel), ale příliš dlouho nefungovala, zanikla roku 1499. V dalším století v Brně tiskárna nebyla, avšak byly zakládány jinde na Moravě – například v Olomouci.

Pro slovenské písemnictví tedy nebyl v konečném důsledku největším problémem pozdní příchod knihtisku, ale spíš jeho nerozšíření do Horních Uher (v souvislosti s útlakem Uhrů i malou vzdělaností tamějších obyvatel). Morava po opětovném připojení k Čechám vcelku rychle „dohnala ztrátu“, kterou během své uherské etapy nabrala.

Určité období rozmachu znamenalo pro slovenskou kulturu 16. století. Reformace a humanismus přispěly k tomu, že došlo k zakládání škol (například vysoká škola v Bratislavě, Stöckelova škola v Bardejove aj.) a tiskáren (v Košicích, Bánské Bystrici, Trnavě apod.), a tedy k rozvoji národní kultury a literatury (Balajka a kol., 1992, str. 66).

³³ Srov. Šimeček s Trávníčkem do 70. let 15. století (viz výše).

5.3 Vliv národního obrození na knižní kulturu

V obou sledovaných zemích započalo národní obrození na konci 18. století a neslo s sebou silný potenciál ovlivnit mj. vývoj knižního trhu.

Na Slovensku však byl mnohem větší problém s ustanovením spisovného jazyka než u nás. Aby vůbec byli slovenští vlastenci schopni bojovat za svůj národ a jeho postavení v Uherském státě, bylo třeba nejprve slovenštinu kodifikovat, což se neobešlo bez názorových střetů uvnitř vlasteneckých kruhů. Tím došlo ke zřetelnému zpoždění vývoje slovenského knižního trhu a tamní slovesné kultury obecně.

S národním hnutím je v obou zemích úzce spjat vznik národních organizací, které se mimo jiné vlastenecké aktivity snažili o šíření české, respektive slovenské, knihy, a z toho důvodu o národním obrození hovoříme.

V Čechách vznikla v Praze *Malice česká* v roce 1831, na Moravě *Malice moravská* v roce 1849 a konečně na Slovensku *Matica slovenská* v roce 1863. Všechny instituce se významnou měrou podílely na vydávání a distribuci knih na svém území.

Všimáme si zde více než 30letého zpoždění *Slovenské matice* oproti *České*. Domníváme se, že to souvisí s pojednávaným problémem slovenštiny a se snahou uherské vrchnosti potlačovat všechny známky národního povědomí slovanského obyvatelstva ve svém státě a dále s poměrně vysokou negramotností slovenského obyvatelstva, jež náleželo především k venkovským vrstvám.

Je třeba také zmínit pozdější osudy *Matic české a slovenské*. *Malice česká* vydala během svých prvních sto let vzniku 194 titulů. V průběhu let byla její činnost několikrát utlumena (v průběhu druhé světové války nebo později v letech 1948–1989, kdy neměla povoleno vydávat), avšak funguje nepřetržitě dodnes.

Matica slovenská oproti tomu byla již po dvanácti letech působení uzavřena. Stalo se tak v 70. letech 19. století, tedy po rakousko-uherském vyrovnání, když Maďaři ještě méně než předtím tolerovali výjimečnost národnostních menšin. I přes toto krátké trvání se podařilo *Matici slovenské* vydat 82 svazků knih (*Matica slovenská – História Matice slovenskej* [online]). Navzdory několikerým pokusům v 19. století obnovit národní instituci byla činnost *Malice* opětovně zahájena až v roce 1919. V letech druhé světové války *Matica slovenská* akceptovala propagandu Slovenského štátu, proto fungovala nadále až do roku 1948, kdy byla jako jiné podniky znárodněna a fungovala

pouze jako knihovna a knihovnědný ústav. Po listopadu 1989 byla některá její předchozí činnost obnovena a *Matica slovenská* taktéž existuje dodnes.

5.4 Vliv postavení českého a slovenského národa v Rakousku-Uhersku na knižní trh

Z výše zmíněného vyplývá, že Češi měli o poznání lepší postavení v Rakouské monarchii než Slováci v Uhrách. Politické poměry zde sehrály velmi důležitou úlohu – pro rakouské území totiž byla schválena liberálnější ústava, než jaká platila v Uhersku.

Největším problémem trhu se slovenskou knihou bylo, že se nedařilo tituly šířit. Knihkupectví jako sortimentní obchod v podstatě neexistovalo, pokud slovenský obchodník prodával knihu, byl to jeden druh zboží z mnoha. Slovenští prodejci si s nastalou situací příliš nevěděli rady, jejich místo proto zaujímali knihkupci zahraniční (čeští, maďarští a rakouští), což mohlo pomoci v plnění jedné z funkcí knihy – vzdělávací: věříme-li, že se knihy dostaly v určitém množství také na venkov.

Slovenskému knižnímu trhu ale více méně nahodilé aktivity cizích prodejců příliš nepomohly, jelikož zde bylo třeba zejména vytvořit síť knihkupců, která by dodávala slovenské knihy a časopisy do různých částí země pravidelně. V nejlepším případě by se jednalo o knihy na Slovensku i vytištěné – například v *Matici slovenské*, *Spolku sv. Vojtecha* apod.

V Čechách a na Moravě v tuto dobu již existují prosperující podniky tiskařské i knihkupecké a mnohé z nich mají filiálky nejen na českém území, ale i mimo něj. A dokonce se od 70. let 19. století sdružují a zakládají svazy, jako například *Spolek českých knihkupců a nakladatelů*.

5.5 Vztah Čechů a Slováků a projevy spolupráce na trhu s knihami

Národy Čechů a Slováků si byly blízké od nejstarších časů. V novodobé historii „utvořili“ jeden společný národ československý a ustanovili vlastní republiku. Do 19. století, dokud nebyla kodifikována spisovná slovenština, se dokonce čeština užívala na Slovensku jako literární jazyk. I přes geografickou blízkost ale Češi brzy (z nám již známých důvodů) své sousedy ve vývoji písemnictví a knižního trhu předstihli.

Na Slovensko se odjakživa vozily české knihy, ne vždy se ovšem setkaly s nadšením. Nelze však tvrdit, že by to bylo způsobeno pouze nechutí Slováků číst česky, jelikož Slováci nejevili příliš velký zájem ani o knihy slovenské.

Domníváme se však, že slovenská inteligence vybízela ke čtení českých knih, protože pro slovenský národ mohly být užitečné. Zejména v 19. století, když měli Češi i Slováci podobný úmysl hájit národní zájmy a za svůj národ bojovat. A také si byli učenci z obou zemí vědomi nutnosti šířit knihu na venkov a vzdělávat jí tamější obyvatele.

Po vzniku Československé republiky byla snaha Čechů saturovat slovenský knižní trh o něco znatelnější. V české části státu byla o dost větší gramotnost nežli v části slovenské. Na Slovensko se tedy kromě učebnic a naučných knih posílali také učitelé, anebo naopak se slovenští studenti přijížděli učit na české vysoké školy. Tento postup se zdá být nezbytný pro rozvoj všech kulturních odvětví, tím spíš pro knižní trh.

Daná spolupráce však trvala pouze krátce, někteří slovenští vlastenci projeví obavy z přílišného vlivu Čechů na Slovensku a z toho, že slovenský národ bude opět utlačován – nyní už ne Maďary, ale Čechy, vznik samostatného Slovenského státu (obecně známého jako „štát“) proto podpořili.

Stoupající tendence produkce slovenských knih se udržela i ve válečných letech, i když jejímu znásobení bránily válečné podmínky a nedostatek papíru. Nabízí se ale otázka, do jaké míry to bylo opravdu způsobeno vlastním řízením státu Slováků a jaký vliv měla setrvačnost poté, co se Čechoslováci v první republice snažili slovenskou kulturu pozvednout.

5.6 Nakladatelé v Československu

Podle produkce se mezi největší slovenská vydavatelství řadily *Matica slovenská*, *Spolok sv. Vojtecha* a *Tranoscius*. Na českém území bylo několik soukromých nakladatelů, z nichž nejvýznamnější založili *Klub Kmen*, a dále vydavatelské společnosti s poměrně silným postavením: *Orbis*, *Státní nakladatelství* a především *Melantrich*.

Rozdíl mezi slovenským a českým knižním trhem je z tohoto úhlu pohledu velmi příznačný. V Čechách již působila minimálně druhá generace kapitálově silných a průmyslově orientovaných vydavatelů-podnikatelů, jejichž éra pomalu směřovala ke svému konci, aby ji vystřídala doba středně silných (akciových) společností navázaných

na politické strany a umělecké spolky či kulturní činnost sebevědomých vydavatelských solitérů (ještě později pak nakladatelská svazová činnost).

Na Slovensku vévodila knižnímu trhu osvětová společnost, jejíž fungování mělo velmi blízko k tomu, jak byl organizován knižní trh v Čechách a na Moravě během národního obrození, tedy o téměř sto let dříve. Slovenský knižní trh v období první republiky řešil problémy analogické k české emancipaci knižní produkce ve druhé polovině 19. století: vznik slovenské odborné literatury; vznik slovenských učebnic; povýšení slovenské beletrie na evropskou úroveň aj.

Bylo již uvedeno, že *Spolok sv. Vojtecha* a *Tranoscius* byly a jsou mimo svou vydavatelskou činnost zejména církevní organizace. Silná úloha obou nakladatelů na slovenském knižním trhu naznačuje vyšší religiozitu, která zde již tehdy byla patrná oproti Čechám. Spektrum českých nakladatelství svědčí naproti tomu především o diferencované politické scéně, kde otázka náboženství hrála až sekundární úlohu.

5.7 Národnostní menšiny a jejich podíl na knižním trhu v ČSR

Je jisté, že po vzniku republiky žily na území Československa nadále početné skupiny Němců, Maďarů a dalších národností a z naší práce vyplývá, že měly velký podíl na knižním trhu. V roce 1929 byly v Československu vytištěny knihy celkem ve dvaceti jazycích (Golub, 1937, str. 32–33), neznamená to samozřejmě, že počet a skladba jazyků se rovná národnostem žijícím na našem území.

V republice měli národnostní převahu, stejně jako převahu na knižním trhu, Čechoslováci (84 %, přičemž pouze 7,4 % z podílu zaujímal kniha slovenská). Z porovnání knih jazykově slovenských a jazykově německých (v ČSR co do počtu obyvatel podobně velké skupiny) vychází, že se německé knihy tiskly více (10,4 %). Domníváme se, že tento stav odráží minulou dobu, protože německá kniha měla delší tradici a byl o ni větší zájem, a to nejen mezi Němci. Nelze opomenout ani již několikrát zmiňovanou gramotnost.

Byl uveden i nepříliš velký podíl maďarských knih na československém knižním trhu, který kontrastuje se značnými náklady maďarských periodik. Zatímco díky poměru 112 obyvatel na jeden výtisk náleží maďarským periodikům přední místo, v podílu produkce na knižním trhu se řadí těsně před mnohem menší národnostní menšiny,

například Francouze, kteří jistě netvořili ani 0,19 %³⁴ obyvatelstva ČSR, přesto jazykově francouzská knižní produkce dosáhla v roce 1929 1 % z celkového objemu. (Na tyto údaje ovšem může mít značný vliv tehdejší prestiž francouzštiny jako jazyka a také česká nakladatelství vydávající francouzskou knihu.)

5.8 Knižní trh v Protektorátu Čechy a Morava vs. ve Slovenském štátě

Během našeho výzkumu vyšlo najevo, že převzít nacistickou ideologii bylo pro knižní trh v konečném důsledku lepší, než být obsazen a hlídán. Slovenský štát se totiž nemusel zbavovat zdaleka tolik knih jako Čechy a Morava, a to platí jak pro knihovny, tak pro samotné knihkupce a nakladatele.

Na obou územích byly založeny podobné kulturní a osvětové organizace (*Národní kulturní rada* v Protektorátu a *Kulturní rada* ve Slovenském štátě), které měly „očistit“ kulturu od „nepatřičných“ jevů z minulosti. Jak ukazuje naše práce, v Čechách a na Moravě kvůli tomu bylo zakázáno a zlikvidováno mnohem více děl než na Slovensku. Domníváme se však, že se tak nestalo jen kvůli větší spolupráci Slováků s nacistickým Německem. Pokud vezmeme v potaz knihovny – ve slovenských bylo průměrně mnohem méně knih než v knihovnách českých. A v souvislosti s tvrzením, že slovenská kultura trpěla malým množstvím odborných publikací, které byly proto na Slovensko dováženy, předpokládáme, že ve slovenských knihovnách nebylo tolik „škodlivé“ literatury jako v českých zemích. Slováci se navíc po roce 1938 zbavovali zejména knih českých kvůli zvýšenému nacionálnímu citění.

Druhá světová válka znamenala přetrhání obchodních vztahů mj. i na knižním trhu. Ve spojitosti s hrdostí Slováků na svůj vlastní stát byly rušeny i filiálky českých knihkupců, nebo dovážení českých periodik na Slovensko.

Z dnešního hlediska je zajímavé pozorovat, že knihy vyzdvihující český národ – tedy knihy, ke kterým se čeští občané uchýlovali v nejtěžších dobách, byly zakazovány, likvidovány ve stoupe a páleny. Ve Slovenském štátě však byla slovenská národní literatura schvalována a vyzdvihována (v mnohém šlo o situaci podobnou období tzv. druhé čs.

³⁴ V uvedeném sčítání lidu z roku 1921 spadali Francouzi do kategorie „Jiné“ (celkově tato kategorie zahrnovala 0,19 % obyvatel). Přesný počet Francouzů, který na území ČSR žil, nelze dohledat.

republiky u nás). Během zastavování či minimálně utlumení činnosti všech významných českých spolků a periodik byly naopak slovenské organizace v živějším provozu než dosud. A to vše pouze kvůli různému přístupu obou národů k Hitlerovu Německu.

Závěr

V bakalářské práci jsme se zabývali srovnáním českého a slovenského knižního trhu do roku 1945, a to zejména po stránce vývojové. Češi a Slováci byli dlouhou dobu ve své historii součástí jednoho státu (Habsburská monarchie, Rakousko-Uhersko, Československo), naše práce ale ukázala, že i přesto se písemnictví a knižní trhy v obou zemích rozvíjely odlišně.

Předkládaná práce pomocí historicko-srovnávacího výzkumu ukazuje vývoj knižních trhů na českém a slovenském území. Využívali jsme několik publikací věnujících se vývoji písemnictví českých i slovenských autorů. Jejich údaje jsme poté srovnávali s dobovými tituly a periodiky, jež byly taktéž důležitým zdrojem informací.

Cílem práce bylo charakterizovat společný vývoj knižních trhů i odlišnosti v jednotlivých historických etapách. Zjistili jsme, že nerovnoměrný vývoj českého a slovenského písemnictví se objevuje již v 10. století. V této době se poprvé Slováci dostali pod nadvládu Uhrů. Utlačování slovenského obyvatelstva dále pokračovalo až do počátku 20. století, kdy vzniklo samostatné Československo. Na vliv knižního trhu měl tento dějinný fakt velký vliv, jak dokazuje naše práce.

Mezi 11. a 14. století tak (kromě několika výjimek) na Slovensku nevznikly žádné písemnosti. Pomalejší vývoj knihařského řemesla se projevil i na zpožděném šíření vynálezu knihtisku na slovenské území. Podobně osvícenské reformy Marie Terezie sice velmi zasáhly knižní trh v monarchii, avšak do oblasti Horních Uher se prakticky nedostaly, nebo jen v omezené míře.

V 19. století, kdy v Čechách (a také na Moravě, i když v menší míře) již existují velké podniky tiskařské i knihkupecké a vyvíjí se spolková činnost, na Slovensku chybí knihkupci, kteří by pravidelně zásobili trh knihami. Chybějící infrastruktura spolu s nižší gramotností (v porovnání v Čechy) měly na trh negativní dopad a podmiňovaly malý zájem o knihu.

Významní čeští knihkupci často vlastnili na slovenském území filiálky (Alois J. Landfras či Ignác L. Kober) nebo přímo posílali na slovenský venkov prodejce knih. V období první republiky se spolupráce Čechů a Slováků prohloubila, jelikož se objevila snaha pozvednout slovenskou kulturu na vyšší úroveň a zvýšit vzdělanost všech vrstev obyvatelstva (tomu měly mj. pomáhat naučné knihy dovážené v Čech). Na základě zjištěných údajů můžeme tvrdit, že se to dařilo: nejdůležitější pro toto období bylo

pravděpodobně obnovení významných vydavatelství, jimž byla v Rakousku-Uhersku zakázána činnost (*Matica slovenská*).

Zatímco se slovenská kultura nadechovala k rozvoji, na české straně státu existovaly velké soukromé podniky i akciové společnosti, které zaměstnávaly desítky lidí a v nichž periodické i neperiodické tituly vycházely v nadprůměrných nákladech s neobyčejnou kvalitou (nakladatelé v *Klubu Kmen*, *Melantrich* apod.).

Naše práce popisuje knižní trhy do konce druhé světové války, do doby, kdy jsou české země od Slovenska oddělené. Výzkum dokazuje, že kultura byla v Protektorátu Čechy a Morava mnohem více hlídána než ve Slovenském štátě, tím spíš knižní trh, který měl velký význam pro národní hrdost ve všech etapách české historie.

Pokračováním této bakalářské práce by mohl být historicko-srovnávací výzkum obou knižních trhů v následujícím období, tj. od roku 1945 do současnosti. My jsme se tímto časovým rozmezím nezabývali zejména z důvodů velké rozsáhlosti tématu, jistě by však srovnání knižních trhů v Čechách, na Moravě a na Slovensku od poloviny 20. století bylo zajímavé a přínosné, jelikož by doplnilo pojednávanou problematiku.

Anotace

Jméno a příjmení autora: Karolína Zborovská

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Srovnání českého knižního trhu a knižního trhu Slovenska

Podnázev: Styčné body obou trhů do druhé světové války

Počet znaků: 120 067

Počet titulů použité literatury: 60

Klíčová slova: knižní trh, Čechy, Morava, Slovensko, srovnání, vývoj, nakladatelství, knihkupectví, Rakousko-Uhersko, Československo

Anotace:

Bakalářská práce se zabývá srovnáním knižních trhů v českých zemích a na Slovensku do konce druhé světové války. Pomocí současných i dobových zdrojů a jejich konfrontace byl zjišťován vývoj obou trhů a závislost tohoto vývoje na historicko-politických událostech. Byla zkoumána období, kdy měl český a slovenský trh s knihou společnou historii a také kdy se ve svém vývoji vzdálili. V práci je kladen důraz na jednotlivé segmenty, jež jsou součástí knižních trhů – nakladatele, knihkupce, knihovny apod. Autoři v závěru uvádějí výsledky výzkumu, jehož cílem bylo porovnat a popsat vývoj knižních trhů dvou sousedních států, a důvody, které vedly ke stavu v roce 1945, kdy se knižní trhy nenacházely na stejném stupni vývoje.

Resumé

The thesis is concerned with the comparison of Czech and Slovak book market. It focuses especially on the evolution of the book market of two neighbouring (and related) countries. The thesis covers evolution phases from the beginning of literature up to World War II.

The chapters follow historical and political events, because the research indicates a crucial connection between the events and the evolution of the book market. According to the research, first differences in the development of culture in the Czech Lands and Slovakia appeared approximately in the 10th century. In that time Slovak territory became part of the Kingdom of Hungary. Slovaks on Hungarian territory were oppressed, which manifested itself in the cultures of both nations.

The thesis indicates how important the approach of the ruling class to whole culture and especially the book market is. More liberal approach of Austrian nobility enabled more opportunities for development of Czech organizations and individuals participating in the book trade. As the research proves in many cases: spreading of letterpress printing in the 15th century, foundations of national organizations, birth of the book market network, and later foundation of large modern publishing and bookselling enterprises.

Other factors, such as the literacy rate connected with the reader's interest in books, also profoundly influenced the book market.

Due to different opportunities in both book markets, at the beginning of 20th century Slovak book market was delayed almost a hundred years in comparison to the Czech book market. In Bohemia there were already large bookselling and publishing houses which often owned branches in various parts of the Czech Lands and Slovakia.

After the foundation of the Czechoslovak Republic, Czechs tried to help Slovak culture. Because of the support Slovaks became worried of Czechization and started longing for their own country. Events in 1938 (Munich Agreement, annexation of Sudetenland and the foundation of the Slovak State) profoundly affected the book market. Firstly, it was the confiscation of prohibited books. Later during the war, substantial reduction of book production due to lack of material followed.

Bibliografie

BAČKOVSKÝ, František. 1886. Časopisy. *Dějiny českého písemnictví doby nové: Díl první. Období předbřeznové*. Praha: Nákladem Františka Borového. Tiskem Eduarda Grégra., s. 225–259.

BALAJKA, Bohuš a kol. 1992. Humanistická a renesanční literatura na Slovensku. *Přehledné dějiny literatury [Díl 1.]: Dějiny české a slovenské literatury s přehledem vývojových tendencí světové literatury do první světové války*. Druhé. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 65–67. ISBN 80-04-25316-4.

BUCHTA, Jozef. 2011. *Matica slovenská a miestny odbor Matice slovenskej v Skalici v čase prvej Československej republiky*. Brno. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita.

CEJPEK, Jiří. 1957. *Dějiny knihovnictví (stručný přehled)*. Praha: Výzkumný osvětový ústav.

CEJPEK, Jiří. 2002. Vývoj knihoven a knihovnictví v Československu v letech 1918–1938. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha: Karolinum, s. 181–236. ISBN 978-80-246-0323-0.

ČAPLOVIČ, Ján. 1966. Kniha a vzdelanosť na Slovensku koncom stredoveku. In *Mikuláš Bakalár Štetina; štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 9–19.

DOLEŽAL, Jiří. 1996. Písemnictví. *Česká kultura za protektorátu: Školství – písemnictví – kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv. S. 97–166. ISBN 80-7004-085-8.

FEJLEK, Vojtěch. 1998. Chronologický přehled budování vydavatelství Melantrich. *Melantrich 1898-1998: nepodlehne ani ohni ani meči*. Praha: Melantrich, s. 121–125. ISBN 80-7023-273-0.

FUCHS, Kamil a TULEJA, Pavel. 2005. *Základy ekonomie*. Druhé. Praha: Ekopress. ISBN 80-86119-94-7.

GOLUB, Ilja. 1937. *Kniha v době krise: Literární produkce Československé republiky 1929–1935*. Praha: Československý Kompas, pro Ústřední spolek čsl. knihkupeckých účetních.

HLAVÁČEK, Ivan. 1972. Pronikání cizích prvotisků do českých knihoven v 15. století. In *VEBR, Lubomír [uspořádal]. Knihtisk a Universita Karlova: [Sborník] k 500. výročí knihtisku v českých zemích*. Praha: Univerzita Karlova, s. 67–95.

- HLAVÁČEK, Ivan. 2005. Rukopisy, jejich funkce a čtenáři od nejstarších dob do husitství (Stručný nástin problematiky). *Knihy a knihovny v českém středověku: Studie k dějinám do husitství*. Praha: Karolinum, s. 19–35. ISBN 80-246-0917-7.
- KAMENEC, Ivan. 1992. Oblast kulturního života. *Slovenský stát 1938–1945*. Praha: Anomal, s. 99–116. ISBN 80-900235-3-3.
- KAMENEC, Ivan. 2008. Kultúra. *Slovenský štát v obrazoch (1939–1945)*. Praha: Ottovo nakladatelství, s. 168–216. ISBN 978-80-7360-700-5.
- KOTAL, Jakub. 2018. *Spoločenský vývoj a kodifikácia národných jazykov v období národného obrodzenia: Nóřčina a Slovenčina*. Brno. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita.
- KOVÁČ, Dušan. 2010. *Dejiny Slovenska*. Třetí. Praha: Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-053-1.
- MADL, Claire, Michael WÖGERBAUER a Petr PÍŠA. 2019. Úvod. *Na cestě k výborně zřízenému knihkupectví: Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)*. Praha: Academia, s. 9–23. ISBN 978-80-200-3054-2.
- MADL, Claire. 2019. Čtenářské kabinety, půjčovny knih a proměny způsobů čtení. In: MADL, Claire, Michael WÖGERBAUER a Petr PÍŠA. *Na cestě k "výborně zřízenému knihkupectví": Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)*. Praha: Academia, s. 301–320. ISBN 978-80-200-3054-2.
- MADL, Claire. 2019. Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury. In: MADL, Claire, Michael WÖGERBAUER a Petr PÍŠA. *Na cestě k "výborně zřízenému knihkupectví": Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)*. Praha: Academia, s. 69–102. ISBN 978-80-200-3054-2.
- MAGINCOVÁ, Dagmar. 2012. *Pronikání politického vlivu do kultury a jeho etablování na příkladu činnosti českých nakladatelství v letech 1938–1949*. Praha, Disertační práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.
- MICHÁLEK, Emanuel. 1975. Poslání Emauzského kláštera a české památky s ním souvisící. In: PETR, Jan a Sáva ŠABOUK. *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, s. 149–153.
- NOSOVSÝ, Karel. 1927. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: Knihotiskárna V. Palásek a Fr. Kraus.
- PADEVĚT, Jiří. 2013. *Průvodce protektorátní Prahou: místa – události – lidé*. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2256-1.

PEŠEK, Jiří. 1993. Měšťanská kultura a prestiž v Čechách doby předbělohorské. Knižní kultura. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620: Všední dny kulturního života*. Praha: Karolinum, s. 64–103. ISBN 80-7066-789-3.

PETRUS, Pavol. Literárny realizmus. 1988. In: MAZÁK, Pavol, Mikuláš GAŠPARÍK, Pavol PETRUS a Milan PIŠÚT. *Dejiny slovenskej literatúry 2: Novšia slovenská literatúra (1780–1918)*. Druhé. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 225–267.

POKORNÝ, Jiří. 1990. Poznámky k dějinám čtení v pobělohorském období. In: PÁNEK, Jaroslav [uspořádal]. *Česká města v 16.–18. století: Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*. Praha: Historický ústav ČAV, 1991, s. 227–235. ISBN 80-85268-06-X.

PRAŽÁK, Albert. 1950. *Dějiny slovenské literatury: Od nejstarších časů do nové doby*. Praha: Melantrich.

SPUNAR, Pavel a kol. 1972. *Kultura středověku: Několik pohledů do středověké kultury*. Praha: Orbis, s. 146.

ŠIMEČEK, Zdeněk a Jiří TRÁVNÍČEK. 2015. *Knihy kupovati...: Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Dotisk 1. vydání. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2404-6.

ŠMATLÁK, Stanislav. 1988. *Dejiny slovenskej literatúry: Od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava: Tatran.

TIEFTRUNK, Karel. 1881. Doba I. Od 1831–1834. Počáteční činnost Matice České. *Dějiny Matice české*. Praha: V kommissi u Františka Řivnáče. [Nákladem Matice české], (Tiskem Edv. Grégra), s. 26–51.

WÖGERBAUER, Michael. 2019. Knižní politika – regulace a sebeorganizace knižního trhu. In: MADL, Claire, Michael WÖGERBAUER a Petr PÍŠA. *Na cestě k "výborně zřízenému knihkupectví": Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)*. Praha: Academia, s. 27–68. ISBN 978-80-200-3054-2.

Periodika

[Anonym 1]. 1846. *Slovenské národné noviny. Náš knižný trh*. Č. 86. [cit. 2021-01-25]. Dostupné z: https://www.snm.sk/swift_data/source/muzeum_ludovita_stura/ludovit_stur/knihkupectvo.pdf

[Anonym 2]. 1894. Spolkové zprávy: Valné shromáždzenie Kníhkupecko-nakladateľského spolku v Turčianskom Sv. Martine. *Narodnie noviny*. Ročník **25** (č. 8), s. 3–4. ISSN 1337-1479.

[Anonym 3]. 1886. Naše kníhkupectvo [Úvodník]. *Narodnie noviny*. Ročník **17** (č. 38), s. 1–2. ISSN 1337-1479.

[Kolektiv redaktorů]. 1886. Ve prospěch českého čtení. *Květy*. Ročník **8** (č. 1), s. 123–125. ISSN 0023-5849.

Bk. 1891. Náš knižný trh. *Narodnie noviny*. Ročník **22** (č. 4), s. 1. ISSN 1337-1479.

BULÁNEK, František D. 1945. Přizvěte živý hlas. *Svět práce*. Ročník **1** (č. 22–23), s. 22. ISSN 0139-6757.

ČUNDERLÍK, Valerián. 1940. O Sozname schválených kníh pre obecné knižnice. *Slovák*. Ročník **22** (č. 261), s. 13. ISSN 1336-4464.

GERDELÁN, Pavol a Rudolf VACEK. 1941. Anketa o rozširovaní slovenských kníh IV.: Prečo musí ostať podomový odpredaj kníh: Čo hovoria kníhkupci slovenských miest o slovenskej knihe a jej rozširovaní. *Slovák*. Ročník **23** (č. 34), s. 8. ISSN 1336-4464.

K. Č. 1919. Proč jsou knihy drahé. *Národní listy*. Ročník **59** (č. 229), s. 9. ISSN 1214-1240.

KOUTNÍK, Bohuslav. 1926. Mezinárodní sjezd knihovníků a přátel knihy v Praze. *Nová svoboda*. Ročník **3** (č. 28), s. 379–381.

L. V. Obrov. 1872. Dobrá příležitost k rozširovaniu našich spisov. Niekoľko slov k učiteľstvu. *Národné noviny*. Ročník **3** (č. 87), s. 1–2.

M. R. 1927. Knihy a čtenáři: Literární dovoz a vývoz. *Národní listy*. Ročník **67** (č. 306), s. 11. ISSN 1214-1240.

NOVOTNÝ, Josef Otto. 1921. Literatura: Práce pro lid. *Národní listy*. Ročník **61** (č. 268), s. 1. ISSN 1214-1240.

SEDLÁK, Ján. 1940. O seznačných románoch a o ľudovom čítaní. *Slovák*. Ročník **22** (č. 238), s. 9. ISSN 1336-4464.

SÍSOVÁ, Milada. 1927. Krise knihy. *Národní listy*. Ročník **67** (č. 217), s. 3. ISSN 1214-1240.

STEHLÍK, Jiří. 1997. Česká vzdělanost a povaha v historických i mezinárodních souvislostech. *Czech Journal of International Relations: Mezinárodní vztahy*. Ročník **32** (č. 1), s. 76–88.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. 1906. O knihách a novinách. Přednáška Svetozára Hurbana Vajanského na besede „Žaveny“ 2. februára 1906. *Narodnie noviny*. Ročník **37** (č. 15), s. 2–3. ISSN 1337-1479.

VOIT, Petr. 2010. Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století. *Documenta Pragensia XXIX*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, (č. 29), s. 389–425. ISSN 0231-7443.

Internetové zdroje

BURGET, Eduard. 2017. Knižní a nakladatelská kultura první republiky. In: *Cyklus přednášek: Historie nejen literární: Vydávání knih v období I. republiky – příležitosti a úskalí* [online]. Plzeň: Knihovna kardinála Berana, [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: <http://bibber.cz/pdf/cyklus1-burget.pdf>

História Matice slovenskej. *Matica slovenská* [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://matica.sk/o-matici-slovenskej/historia-matice-slovenskej/>

Historie a současnost. *Malice moravská* [online]. [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <http://www.malice-moravska.cz/historie-a-soucasnost>

JANÁČEK, Pavel. 2011. *Co se četlo a nečetlo* [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/archiv/1276591-co-se-cetlo-a-necetlo>

KOŠNAROVÁ, Veronika. Orbis. *Slovník české literatury: Po roce 1945* [online]. 2012 [cit. 2021-03-11]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1849>

KRAMÁŘ, Jan. 2019. První noviny vyšly před 300 lety i s návodem. *Radio Prague International: Český rozhlas* [online], [cit. 2021-02-26]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/prvni-noviny-vysly-pred-300-lety-i-s-navodem-8139729>

KUBÍČEK, Jaromír. 2018. Vznik Československa a prvního knihovnického zákona z roku 1919. *Knihovna: knihovnická revue*. Ročník 29 (č. 2), s. 33–50. ISSN 1801-3252.

KUCHYŇKOVÁ, Zdeňka. 2019. První noviny vyšly před 300 lety i s návodem. *Radio Prague International: Český rozhlas* [online], [cit. 2021-02-26]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/prvni-noviny-vysly-pred-300-lety-i-s-navodem-8139729>

Státní pedagogické nakladatelství. *Wikipedie* [online]. 2021 [cit. 2021-03-11]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C3%A1tn%C3%AD_pedagogick%C3%A9_nakladatelstv%C3%AD

TÓTH, Andrej. 2010. *Politika československých vlád vůči národnostním menšinám 1918–1938* [online]. Praha: FF Univerzity Karlovy [cit. 2021-03-11]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/file/637455/NAR_MENS_MONOGR_20_stran.pdf

TRÁVNÍČEK, Jiří. 2011. *Co se četlo a nečetlo* [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/archiv/1276591-co-se-cetlo-a-necetlo>

VOIT, Petr. 2006. Bohumil Haase st. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-11]. Dostupné z:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Bohumil_Haase_st. ZDROJ:

Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Brno. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-11].

Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Brno>. ZDROJ: Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Jan Hostivít Pospíšil. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jan_Hostiv%C3%ADt_Posp%C3%AD%C5%A1il. ZDROJ: Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Jan Jiří Gastl. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jan_Ji%C5%99%C3%AD_Gastl. ZDROJ: Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld z Schönfeldu. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-11]. Dostupné z:

[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jan Nepomuk Ferdinand Sch%C3%B6nfeld z Sch%C3%B6nfeldu](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jan_Nepomuk_Ferdinand_Sch%C3%B6nfeld_z_Sch%C3%B6nfeldu). ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Johann Alacraw. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Johann Alacraw](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Johann_Alacraw).

ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Josef Antonín Škarnicl. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2021-02-17]. Dostupné z:

[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Josef Anton%C3%ADn %C5%Aokar nicl](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Josef_Anton%C3%ADn_%C5%Aokar_nicl) ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Josef Jan Landfras. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z:

[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Josef Jan Landfras](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Josef_Jan_Landfras). ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Josef Jiří Trassler. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z:

[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Josef Ji%C5%99%C3%AD Trassler](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Josef_Ji%C5%99%C3%AD_Trasler) ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Konrad Stahel. *Encyklopedie knihy* [online]. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Konrad Stahel](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Konrad_Stahel).

ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

VOIT, Petr. 2006. Slovensko. *Encyklopedie knihy: Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* [online] [cit. 2021-02-01]. Dostupné z:

<https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Slovensko>. ZDROJ: Petr Voit, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006.

Zákony

Komise. Zákon Občanský zákoník § 2455 zákona č. 89/2012 Sb.

Prozatímní ústava. 37/1918 Sb.

Recepční zákon. 11/1918 Sb.

Ústavní listina Československé republiky. 121/1920 Sb.